

Nur Suresi'nin 35. Ayetinin Tefsir ve Te'vili Bağlamında Allah'ın İnsana Dört Hidayeti: Fitri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap

M. Zeki DUMAN*

-“Nur üstüne nur!”
-“Allah, ancak isteyen kimseyi nuruna kavuşturur ve onda muvaffak kılar!”¹

Allah's Four Guidance to Mankind in Terms of Interpretation and Explanation of The Sura al-Noor, Verse 35: Innate Religion, Reason, Prophet And Scripture

In the Sura al-Noor, verse 35: “Allah is the Light of the heavens and the earth”, Allah Almighty describes himself as the Light and around this verse many interpretations (tafseer) and explanations (ta'weel) has been made. Especially symbolical words as mishcat (a niche), misbah (a lamp), zujajah (pearly glass), olive oil that is produced from an olive neither of the East nor of the West have been interpreted distinctively. In this work we tried to interpret the verse “Allah is the Light of the heavens and the earth....” considering contextual analyze, and seeking the genuine meaning behind these symbolical expressions, following the implications internal to the text. In conclusion we may say that: Allah is the Light of the heavens and the earth. He, guided humankind by four excellent lights (noor) to which one of the symbols in the verse indicates as: innate religion, reason, prophet and scripture. By doing so, He showed them al-Sirat al-Mustaqeem (The Thru Path) that will makes them happy and prosperous. From now on, whoever wishes to have these four guides, he/she will get them by encouragement and gladness of Allah, and will reach a triumph and therefore a happy eternal life by “Light upon light”. There is no guide (hidayah) beside this, especially for who does not benefit from his reason. Such a person is like in a darkness on a vast, abysmal sea. There covers him a wave, above which is a wave, above which is a cloud; so far from humanity because of darkness in which he spent his life that he even does not recognise himself.

Key Words: Light, Guidance, Niche, Lamp, Pearly Glass, Olive Oil

Anahtar Kelimeler: Nur, hidayet, mişkât, misbah, el-misbah, zücece, yağ.

İktibas/Citation: M. Zeki DUMAN, “Nur Suresi'nin 35. Ayetinin Tefsir ve Te'vili Bağlamında Allah'ın İnsana Dört Hidayeti: Fitri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap”, *Usûl*, 3 (2005/1), s. 7-42.

Giriş

Nur Suresi, Medenî'dir. Hicret'in beşinci yılının son aylarında Beni Müstalik gazvesinden döndükten yaklaşık bir ay sonra pasajlar² hâlinde indirilmeye başlamıştır. Tamamı 64 ayettir. Adını 35. ayetindeki “Allah göklerin ve yerin nurudur” ayetinden almıştır.

² Pasaj'dan kastımız şudur: “Biz, Kuran'ı, insanlara dura dura okuyasın diye okuma parçalarına ayırdık ve parça parça/bölüm bölüm indirdik.” (İsra, 17/106) ayetindeki “faraknâhu kurânen” cümlesi, Hz. Peygamber'e bir vahiy hâlinde indirilen ayet ve ayetler topluluğunu ifade etmektedir. Kur'an'da bunun için sure tabiri kullanılmıştır. Bunun Türkçemizdeki karşılığı ise “parça”dır. Mesela Rasûlullah'a gelen ilk vahiyde Alak sûresinin ilk beş ayeti birinci bölüm, daha sonra da geri kalan on iki ayeti (6-19) ise ikinci bölüm olarak, toplam iki parça/bölüm halinde indirilmiştir. 29 ayetten müteşekkil olan Fetih suresi de bir celsede indirilen Kuran'dan bir parçadır... Bütün hâlinde Kur'an incelendiğinde süre kelimesinin, on ayette toplam on bir defa geçtiği ve hepsinde de belli bir konu ya da belli bir manaya hasredilmiş parça/bölüm anlamında kullanıldığı görülecektir. Mesela Nur sûresinin 1-34. ayetlerinden oluşan ilk bölümü şu ifade ile başlar: “Bu, indirdiğimiz ve farz kıldığımız bir sûredir...” (Nur, 24/1) Yine, “Bazı müminler derler ki: ‘Keşke bir sûre indirilse de...’ Evet, içinde savaşın zikredildiği, mana ve maksadı apaçık bir sûre indirilince de kalplerinde hastalık bulunanların, ölüm hali kaplamış bir kişinin baktığı gibi sana dehşet içerisinde baktıklarını görürsün” (Muhammed, 48/20); “Münafıklar, kalplerindekini haber verecek bir sürenin indirilmesinden korkmaktadırlar...” (Tevbe, 9/64), “Allah'a iman edin ve Elçisiyle birlikte cihada çıkın! diye bir sûre indirildiği zaman, içlerinden varlıklı kişiler senden izin istedi ve ‘Bırak da, biz oturanlarla birlikte olalım!’ dediler” (Tevbe, 9/86); “Her bir sûre indirildiğinde içlerinden biri: ‘Bu, içinizden hanginizin imanını artırdı ki?!’ der... Oysaki o, iman edenlerin imanlarını artırmış ve onları sevindirmiştir.” (Tevbe, 9/124); “Her bir sûre indirildiğinde, ‘Sizi bir gören oldu mu?’ diye birbirlerine bakar; sonra da arkalarını dönüp giderler...” (Tevbe, 9/127) ayetlerinde süre kelimeleri hep, bir mana, bir maksat ya da bir hükme hasredilmiş bölüm/pasaj anlamında kullanılmıştır... Özellikle: “... Haydi, onun benzeri bir sûreyi de siz vücuda getirin!...” (Bakara, 2/23) veya “Haydi, onun benzeri on sûreyi de siz getirin!...” (Hud, 11/13) ayetlerindeki süre kelimeleriyle kastedilen şeyin, Bakara, Âl-i İmran ve Nisa gibi –terimsel anlamda- uzun sureler olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Bakara, Âl-i İmran, Nisa ve Tevbe gibi sureler birden fazla zamanda inzal edilmiş ve birden fazla konuları ihtiva etmektedirler. Hatta diyebiliriz ki, bu sureler, kelimenin Kur'an'a özgü anlamıyla en az iki veya daha fazla sureyi/pasajı içermektedirler. Biz, hem bu realiteyi hem de süre kelimesinin Kuran'da kullanıldığı asli/özgün anlamını göz önünde bulundurarak, Rasûlullah'a bir vahiy hâlinde inzal edilen her bölüme – terimsel anlamda kullanmayı uygun gördüğümüz süre değil – parça adının verilmesinin daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Ancak dilimizde “parça” kelimesi veya “Kur'an'dan bir parça” sözü, başka manaları da çağrıştıracığı için onun yerine pasaj adının verilmesini teklif etmekteyiz. Bu düşünceden hareketle Kur'an'daki sure kavramının karşılığı olarak teklif ettiğimiz pasaj kavramını şöyle tarif etmekteyiz: Resûlullah'a (sav) bir vahiy hâlinde/bir celsede indirilen ve siyak-sibak bütünlüğü içerisinde bir manayı ya da bir maksadı yahut bir hükmü tam olarak ifade eden ayet ve ayetler topluluğuna pasaj denir. Az önce de belirttiğimiz gibi, sure kelimesini de terimsel anlamda olmak üzere Kur'an'daki 114 bölümden her birisi için kullanılmasında bir mahzur görmedik.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zduman@erciyes.edu.tr

¹ Bursevî, İsmail Hakkı (ö. 1137/1724), *Ruhu'l-Beyan*, İstanbul, 1969, VI, 155.

Bu surenin, 1-34 arası ayetlerinden oluşan birinci pasajının ilk ayetinde şöyle denilmiştir: “Bu, indirdiğimiz ve içerdiği hükümleri farz³ kıldığımız bir suredir/pasajdır. Düşünüp de öğüt alasınız diye onda apaçık ayetler indirdik.” Pek çok müfessire göre, surenin ilk pasajındaki 34 ayetin hepsi muhkemdir, yani kast edilen mana lafızlarında zahir olup düşünülmele kavranabilecek ve öğüt alınabilecek açıklıktadır; bunların te’vil edilmeye ihtiyacı yoktur. Buradaki otuz dört ayetin içerdiği hükümlere uymak, her mükellef kişiye farzdır!

Makalemize konu edindiğimiz 35. ayetin de içerisinde yer aldığı ve 35-43 arası ayetlerden oluşan ikinci pasaj ise, bu konuda önemli bir eser sahibi Mehdi Bâzargan’ın (kesin olmayan) tespitine⁴ göre, hicretin onuncu yılında indirilmiştir... Göklerin ve yerin aydınlatıcısı olan yüce Allah, mükellef çağına giren her insanı, bu pasajın ilk ayeti olan 35. ayetinde, “Nur üstüne nur...” olarak tavsif ettiği ilâhî ışıklarla donatıp başta kendisi olmak üzere, gökler, yer ve her ikisi arasındakiler hakkında bilgi sahibi kıldığını sembolik bir lisan ile anlatmıştır.

Biliniyor ki, Allah Kur’an’ı “Apaçık Arap lisanı”⁵ ile indirmiştir. Dolayısıyla bu lisandaki edebî üslûp ile ilgili özellikler Kur’an’da da gerektiği ölçüde kullanılmıştır. O nedenle Kur’an’da, edebî sanatlardan hakikat, mecaz, kinaye, temsil, teşbih, istiare ve sembolik anlatım çeşitlerine sıkça rastlanmaktadır. Özellikle bu 35. ayet, Kur’an’daki temsilî ve sembolik anlatımın en tipik örneklerinden birisi olarak gösterilebilir.

Hiç şüphe yok ki, edebî ve kutsal metinlerde sembolik anlatımın asıl amacı, soyut anlatım ve idealleri, fikirleri ya da kelimelerle ifade edilmesi mümkün olmayan derin, ince ve soyut manaları, okuyucu tarafından tecrübe edilebilir bir teşbih, temsil ve sembol ile somut bir biçimde idraklere yaklaştırmak ve farklı anlayış düzeyine sahip insanların kendi anlayış derecelerine göre bir anlam çıkarabilmelerine imkân tanımaktır. Bu ayetteki temsilî anlatım da, İsmail Hakkı Bursevî’nin de belirttiği gibi, hem Allah’ın nurunun şiddetini ve kesafetini açıklamak hem kast edilen asıl ma-

nayı idraklere yaklaştırmak hem de anlama imkânını kolaylaştırmak içindir.⁶ Kuşkusuz böylesi ifadelerde kast edilen şey, elbette ayetin lafzındaki mana olmayıp; semboller vasıtasıyla anlatılmak istenen soyut manayı, diğer bir ifade ile murat edilen manayı imkân ölçüsünce tespit edip açığa çıkarmaktır.

Biz bu makalemizde, burada sembollerle anlatılmak istenen asıl hakikati tefsir ve te’vil yöntemleriyle tespit etmeye çalışırken, önce söz konusu ayetin mana yönünden tahlilini yapıp lafzından elde edilecek zahirî manayı belirleyeceğiz. Sonra ayetteki anahtar kelime ve kavramlar hakkında bilgi vereceğiz. Ayette kavramsal anlamda kullanılan *nur* ve *hidayet* kavramları makale içerisinde, sözlük anlamında kullanılan kelimeleri ise dipnotta tanıtacağız. Bu esnada “Allah’a nur itlak edilir mi?” sorusuna cevap bulmaya çalışacak ve ayetteki “Allah’ın nuru” ile kast edilen mananın ne olduğunu imkânımız ölçüsünce açıklığa kavuşturacağız. Daha sonra da esas konumuza geçip bu ayetteki semboller vasıtasıyla anlatılmak istenen hakikatler ve murat mana üzerinde duracağız; önce, ayetteki *mişkât*, *misbah*, *el-misbah*, *zücace* ve doğusu ve batısı olmayan bir ortamda yetişen mübarek zeytin ağacı; bilhassa ondan elde edilen *yağ/zeytinyağı* hakkında bugüne kadar yapılmış olan tefsirlerden önemli gördüğümüz bir kaç te’vil örneğini, okuyucuyu haberdar etmek amacıyla ve bir sistem dahilinde nakledeceğiz. Sonra da, aynı pasajda yer alan ve bu ayetle mana yönünden ilgisinin olduğunu düşündüğümüz kırkıncı ayetin de desteğiyle otuz beşinci ayette anlatılmak istenen hakikatle ilgili kendi anlayışımızı ortaya koyup temellendirmeye çalışacağız. Bu ayette tam olarak neyi murat ettiğini, elbette en iyi Allah bilir! Son olarak da ayetin sonundaki “*Allah dilediği kimseyi nuruna kavuşturur.*” ilkesi hakkında bir değerlendirme yapıp metne ve bağlamına en uygun te’vili belirlemeye çalışacağız...

Ayetteki Anahtar Kelimeler: Nur, hidayet,mişkât, misbah, el-misbah, zücace, yağ.

³ Bkz. Rağıb, el-Huseyn b. Muhammed el-İsfehâni (v. 502/1108), *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Kahire, 1970, 'FRD' mad .

⁴ Mehdi Bazargan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci* (Çev. Müh. Yasin Demirkıran, Mela Muhammed Feyzullah), Ankara, 1998, tablo 15, s. 154.

⁵ Nahl, 16/103; Şu'arâ, 26/195.

⁶ Bkz. Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI, 156.

I. Ayetin Metni, Meali ve Mana Yönünden Kısa Bir Tahlili

A. Ayetin Metni

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.

B. Ayetin Meali

“Allah göklerin ve yerin nurudur; O’nun nuru, içinde lamba /kandil bulunan duvardaki bir mişkât/lambalık gibidir. Işık /alev bir cam/şişe içindedir; şişe ise, incimsi/inci cinsinden bir yıldız gibidir! Fitildeki alev, doğusu ve batısı olmayan mübarek bir zeytin ağacından elde edilen yağ ile yakılıp beslenmektedir. Yağ ise, ateş değmese de neredeyse kendisi etrafı aydınlatacak parlaklıktadır! Nur üstüne nur... Allah, dilediği kimseyi nuruna kavuşturur. Allah, insanlar için böyle misaller verir! Allah her şeyi bilir...” (Nur, 24/35)

C. Ayetin Tahlilî Anlamı

Allah Tealâ, kendisini mecazi anlamda göklerin ve yerin nuru, esasta göklerin ve yerin aydınlatıcısı⁷ olarak tavsif etmiş ve kendi nurunun sıfatını, bizim anlayışımıza göre, herhangi bir *mişkâtı*, yani içine lamba koymak için duvarda açılmış olun oyuğu; Anadolu’da yaygın adıyla lambalığı aydınlatmakta olan lamba düzeneği ile “Nur üstüne nur” tabiriyle açıklamıştır. Bu sembolik/temsîlî ifadeye göre, Allah’ın gökleri, yeri ve insanları aydınlatması, tıpkı *mişkât*taki bir *lambaya* benzetilmiştir. Bu lambadaki *alev*, incimsi ya da inciden bir yıldız gibi parlak bir *cam/fanus*, diğer bir ifade ile lamba şişesi ile hem korunmakta, hem daha derli, toplu hem de son derece parlak bir biçimde yansıtılmaktadır. Fitilin ucundaki alev ise, alelaide bir yağ veya gaz yağı ile değil, güneşle sürekli temas halinde olup ondan aldığı ışık ve ısı enerjisiyle mükemmel olarak yetişmiş mübarek zeytin ağacından elde edilen en üstün evsiftaki bir *zeytinyağı* ile yakılıp beslenmektedir. Lambanın haznesindeki zeytinyağı, o kadar saf ve o kadar parlak ki, fitilin ucundaki alev olmasa da kendi parlaklığı etrafı yeterince aydınlatabilecek niteliktedir... İşte potansiyel bir ışık kaynağı olan lamba,

⁷ Bkz. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, 1960, V/3516.

fitilin ucundaki alev, kafese geçirilen incimsi yıldız gibi son derece parlak lamba şişesi ve alevi besleyen fosfor gibi parlak zeytinyağı ile bir mişkât/lambalık nasıl kat kat ışıklarla aydınlatılıyorsa, Allah da kullarını, kendilerine bahşettiği ve “Nur üstüne nur...” olarak nitelendirdiği üst üste ışıklarla aydınlatmakta ve doğru yola iletmektedir.

Bu kısa açıklamadan sonra, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bahis konusu ayetteki anahtar kelimeler ve kavramların açıklamalarına geçebiliriz.

II. Ayetteki Anahtar Kelimeler ve Kavramlar

A. Nur Kavramı

Nur (çoğ. *envar* ve *niran*); İbnü’l-Esir demiştir ki, Allah Tealâ’nın isimlerindedir. Bir hadiste, “Allah’ı gördün mü?” diyen sahabiye Allah’ın Elçisi: “O bir nurdur; O’nu nereden göreyim!” cevabını vermiştir. Allah, nuru ile bilgisizleri basiret sahibi yapar, doğru yolunu göstermekle de günahkârları irşat eder.⁸

Lisanu’l-Arab’da şöyle denilir: Nur, her zuhurun kendisiyle zahir olduğu şeydir. Kendinden açık olup başkalarını da açığa çıkarana nur adı verilir. Nur ışıktır. Nur karanlığın zıddıdır; dokunduğu şeyi açığa çıkaran ve görülmesini sağlayan ışık; karanlığın zıddı olan aydınlık anlamındadır.⁹

Cürcanî’ye göre, “Nur, gözün önce kendisine, onun vasıtasıyla da diğer görülenlere ulaşabildiği bir keyfiyettir.”¹⁰ Rağib el-İsfehani, bunun dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemiştir. Ona göre “Dünyevî nur,” biri *akıl nuru* ve *Kur’an nuru* şeklinde kalp gözüyle anlaşılan *manevî nur*, diğeriye gözün görmesiyle algılanan Ay, Güneş, yıldızlar vb. aydınlatıcı cisimlerden yayılan *hissî nur* olmak üzere iki çeşittir. “Zahir göze göre güneş ne derece bir nur ise, akıl gözüne göre de (tamamı hikmet olan) Kur’an aynı derecede bir nurdur.”¹¹ Allah Tealâ’nın: “*Ey insanlar! Rabbi-*

⁸ İbnü’l-Esir, Ebu’s-Saadât el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî (v. 606/1209), *en-Nihaye fi Garibi’l-Hadis ve’l-Eser*, Beyrut, “NVR” mad.

⁹ Bkz. İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem (v. 711/1311), *Lisanü’l-Arab*, Beyrut, 1968, “NVR” mad.

¹⁰ Cürcanî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed (v. 816/1413), *et-Ta’rifat*, İstanbul, 1318 h., “Nur” mad.

¹¹ Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (v.505/1111), *Mişkâtü’l-Envar*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 21.

nizden size apaçık bir belge gelmiştir; bir de size apaçık bir ışık indirdik.”¹² “Allah’a Resûlüne ve indirdiğimiz şu nura iman edin!”¹³ “...Size apaçık bir nur indirdik.”¹⁴ “Allah’ın göğsünü İslâm’a açtığı kimse mi; işte o, Rabbinden bir nur üzeredir.”¹⁵ ayetlerinde sözü edilenlerin hepsi de ilâhî/manevî nurdur. Gözün görmesiyle algılanan *hissî nura* örnek ise şu ayet gösterilebilir: “O, Güneşi ziyâ, Ay’ı da nur olarak yaratandır.”¹⁶ Bu ayette, Güneş ziyâ, Ay ise *nur* olarak isimlendirilmiştir. *Nur* ile *ziya*, her ikisi de karanlığın zıddı olup gözün kendisiyle eşyaya ulaştığı ve gördüğü ışık, aydınlık anlamında birbirinin eşanlamlısı olarak kullanılırlar.¹⁷

Anlaşıyor ki nur, genel anlamda, varlığını kendinden ya da başkasından alan *hissî* ya da *manevî* bir ışıktır; ademiyet demek olan karanlığın zıddı ve var oluşturu. *Hissî* manada *nur*, kaynağı kendisi veya başkası da olsa, aydınlanmış olup aynı zamanda aydınlatıcı vasfına sahip olan ışıktır.

A.1. “Nur” Kavramının Allah Hakkında Kullanılması Meselesi

Yüce Allah, “O evveldir, ahirdir, zahirdir, batındır...”¹⁸ ayetiyle kendisinin bir yönüyle gizli olduğunu söylese de bir yönüyle de zahir olduğunu ifade etmektedir. *Nur*, tüm yaratılmışların kendisiyle var ve açık olduğu zahirdir. Nefsinde zahir olup da başkasını izhar edene *nur* adı verilmesi bundandır.¹⁹ “Allah göklerin ve yerin nurudur.” Çünkü var olan her şeyi yokluktan varlığa çıkararak Allah’tır.²⁰ Gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı koyan da O’dur.²¹ İster *hissî* olsun ister *manevî*, içteki ve dıştaki tüm karanlıkları yok edip gökleri ve yeri aydınlatan Allah’tır. Her şey, ancak O’nunla ademiyetten varlık âlemine çıktığı ve vücut bulduğu için tüm âlemlerin nuru ve tüm ışıkların asıl membaı O’dur. O olmasaydı, hiçbir şey var olamazdı... O’nun varlığı ve cömertliği sebebiyle gökler, yer

¹² Maide, 5/15.

¹³ Teğabun, 64/8.

¹⁴ Nisa, 4/174.

¹⁵ Zümer, 39/22.

¹⁶ Yunus, 10/5.

¹⁷ Rağıb, *Müfredat*, “NVR” mad.

¹⁸ Hadid, 57/3.

¹⁹ Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, VI/152.

²⁰ “Rabbimiz Allah işte budur! O her şeyin yaratıcısıdır. O’ndan başka ilâh yoktur.” (Ğafir, 40/62. Ayrıca bkz. En’am, 6/102; Ra’d, 13/16; Zümer, 39/62;

²¹ En’am, 6/1.

ve her ikisi arasındakiler vardır ve varlık âlemine çıkmışlardır. Bu yüzden Allah göklerin ve yerin nuru ve aydınlatıcısıdır. O hem eşyaya varlık vererek vücuda getiren anlamında hem de onlardakileri *hissî* ve *manevî* olarak açığa çıkartan, görülen ve görülmeyen yönleriyle onlar hakkında bilgi sunan, gösteren aslı nurdur.

İbn Cerir et-Taberî demiştir ki: Zikri yüce olan Allah buyuruyor ki: “Allah göklerdeki ve yerdeki varlıklara yol göstericidir; onlar da O’nun nuru ile hakka eriyor, O’nun yol göstermesiyle dalâletin şaşkınlıklarından korunuyorlar.”²² Meşhur Osmanlı dönemi müfessirlerimizden Ebu’s-Suud da ayeti benzeri bir manada te’vil etmiş ve şöyle demiştir: “Allah gök ve yer ehlini nuru ile hidayete erdirenindir; onlar da onun nuru ile doğru yolu bulmaktadırlar.”²³ “Allah’ın nuru”ndan maksat ise, Kur’an’dır.²⁴ İşte bu sebeple Allah kendisini bu ayette mecazî anlamda *nur* olarak isimlendirmiştir.

Her iki müfessirin beyanından da anlaşılacağı üzere, ayetteki “Gökler ve yer”den maksat, farklı yapıları, nitelikleri ve fonksiyonlarıyla evrende mevcut olan varlıkların hepsidir. Kur’an’da bunun için *âlemler* tabiri kullanılmaktadır.²⁵

Bursevî’ye göre, Allah mecazî değil, hakikî manada nurdur.²⁶ Evet, doğurmamış ve doğurulmamış olan; varlığı kendi zatından olup zatı ile kaim olan Allah, öncesi olmayan *evvel*, sonu olmayan *âhirdir*; gökleri, yeri ve her ikisindekileri ademiyetten varlığa yükselttiği için Allah kâinatın hakikî manada nurudur... Aynı zamanda O, tüm evrenin aydınlatıcısıdır da... Tüm nurlar ışıklarını derece derece kendi dışından alırken Allah’ın nuru kendi zatındandır.²⁷

Peki, zatı itibariyle Allah’a *nur* ıtlak olunabilir mi? İşte bu, tartışma konusudur. İbnü’l-Esir’in naklettiğine göre bir kısım ilim adamları demiştir ki, *nur* hem cisimdir hem de arazdır; el-Barî Celle ve Azze, ne cisimdir ne

²² Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir (v. 310/922), *Camîu’l-Beyan fî Tefsiri’l-Kur’an*, Beyrut, tsz. XVIII/105; Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, VI/153.

²³ Ebu’s-Suud, Muhammed b. Muhammed el-Amidî (v. 982/1574), *İrşadü’l-Akl’s-Selim ilâ Mezaya’l-Kur’ani’l-Kerim*, Lübnan, tsz., VI/176.

²⁴ Bkz. Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, VI/154.

²⁵ Bkz. Fatiha, 1/1.

²⁶ Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, VI/154.

²⁷ Bkz. Gazalî, *Mişkât*, s. 26.

de arazdır. Nur O'nun görülmesine mani hicabıdır...²⁸ Ebu Mansur'a göre, nur Allah'ın sıfatıdır. Nurunun şiddeti sebebiyle Allah görülmez.²⁹ Bizce de hissî ve manevî anlamda nur, birer cevherdir ve yaratılmışlık vasfına sahiptir. Allah ise, aşkın zatı ve emsalsiz yüce sıfatları ile yaratılmışlardan hiç birisine benzemez. "O'nun misli /benzeri hiçbir şey yoktur."³⁰ "Hiçbir kimse (ve hiçbir şey) O'na denk de değildir."³¹ O nedenle Allah'a bu manada nur ıtlak edilemez. Gerçi Allah, "O, işitir ve görür..."³² ayetiyle kendisini işitme, görme, bilme... gibi nitelikleriyle yaratılmışlara benzetmiştir. Fakat bu teşbih, sırf kendisini insanlara tanıtmayı; onların da en güzel esmâ ve sıfatları ile *ezelî, ebedî, zahir* ve *batın* olan Rablerini tanıyabilmeleri içindir. Şu kadar var ki, O'nun yaratılmışlarda tecelli eden sıfatları tamamen kendi zatına özgüdür; hakikatleri itibariyle beşerin sıfatlarına asla benzemezler. Meselâ; Allah'ın görmesi, işitmesi, bilmesi... bizimkiler gibi ihtiyaç duyulan araç ve gereçlerle değildir...³³ O hâlde, Allah'ın yüce zatı için *cevher* veya *araz* denilemeyeceği gibi O'na hakikati itibariyle hissî ya da manevî "Nurdur" da denilemez. Ayette Allah'a nur ıtlak olunması, ayetin bağlamından da anlaşılacağı üzere, mecazî anlamda olmalıdır. O âlemlerin var edicisi ve aydınlatıcısıdır. Ebu's-Suud'un dediği gibi: "Burada münevvinin nur olarak tabir edilmesi, aydınlatmasının ve tesirinin şiddetindedir..."³⁴

A.2. "Allah'ın Nuru"nun Anlamı

Hız. Ali ve İbn Abbas'a göre, Allah'ın nurundan maksat, kendisiyle müminlere yol gösterdiği hidayeti, her insana bahsettiği ilâhî ışığı anlamındadır.³⁵ Enes b. Malik demiştir ki: "Benim tanrım diyor ki: "Benim nurum, yol göstermemdir..." İbn Cerir et-Taberî bu ve daha başka görüşleri naklettikten sonra, en evlâ görüşün bu olduğunu söylemiş ve Übey b. Ka'b'ın şu izahıyla konuya açıklık getirmiştir: "Allah göklerin ve yerin ziyasıdır. Çün-

²⁸ İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "NVR" mad.

²⁹ Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, "NVR" mad.

³⁰ Şûrâ, 42/11.

³¹ İhlâs, 112/4.

³² Şûrâ, 42/11.

³³ Bkz. Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri)*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 70, 71

³⁴ Ebu's-Suud, *İrşadü'l-Aklî's-Selim*, VI/176.

³⁵ Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (v. 710/1310), *Medâriku't-Tenzil ve Hakakiku't-Te'vil*, Kahire, 1967, III/146.

kü "Allah göklerin ve yerin nurudur." demekle O, önce kendi nurundan haber verdi, "O'nun nurunun örneği..." demekle de kendi nurunun düştüğü/indirildiği yeri haber vermiş oldu. Durum böyle olunca, ayetin te'vili şöyle olmalıdır: "Ey insanlar! Biz size hakkı batıldan ayırt edici ayetler indirdik, sizden önce gelip geçmiş olan nesillerden örnekler getirdik, muttakiler için öğütler ve nasihatler verdik. Böylece onunla size doğru yolu gösterdik, dininizle ilgili bilmeniz gereken konuları açıkladık. Zira, Ben göklerde ve yerlerdekinin aydınlatıcısıyım..."³⁶ Hz. Übey sözlerine şöyle devam etmiştir: "Allah göklerin ve yerin aydınlatıcısıdır. Çünkü bundan bir önceki ayette "Andolsun ki biz size açıklayıcı ayetler, sizden önce gelip geçmiş topluluklardan örnekler ve Allah'a karşı gelmekten titizlikle sakınan gerçek müminlere öğütler indirdik!"³⁷ denilmiştir. Gökler, yer ve her ikisi arasındakiler O'nun varlığı ve aydınlatıcı ayetleriyle varlık âlemine çıkmakta, O'nun nuru ile hakkı bulmakta ve O'nun hidayeti ile dalâletin şaşkınlığından korunmaktadırlar."³⁸ Zemaşşerî de: "Allah göklerin nurunun sahibidir; göklerin ve yerin nuru ise "Hak"tır. Hakkın nura benzetilmesi, nurun açıklığı ve hakkı açıklayıcılığı sebebiyledir." demiş ve "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır..."³⁹ ayeti ile görüşünü desteklemiştir.⁴⁰

Taberî, Zemaşşerî, Razî, Ebu's-Suud ve İsmail Hakkı Bursevî de bu ayette, yukarıda da geçtiği üzere, Allah'ın göklerin ve yerin nuru olarak isimlendirilmesini, yer ve gök ehlini, yani tüm âlemleri mutlak varlığıyla ademiyetten varlığa çıkarması, nuru ile aydınlatması ve hidayete erdirmesi olarak değerlendirmişlerdir.⁴¹ Allah gök ve yer ehline sırat-ı müstakimi gösteren ve onlara hidayet edendir.

Allah'ın insanları aydınlatması iki şekilde açıklanabilir: Birincisi; Allah, Güneş, Ay ve yıldızlar gibi aydınlatıcı varlıkları yaratmak suretiyle gökleri ve yeri, hissî anlamda karanlıkta bırakmayıp insanın maslahatına en uygun biçimde ve yeterli derecede aydınlatmıştır. İşte bu anlamda Allah, Güneş,

³⁶ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XVIII/105.

³⁷ Nur, 24/34.

³⁸ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XVIII/105; Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Aklî's-Selim*, VI/176; Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI/152.

³⁹ Bakara, 2/257.

⁴⁰ Zemaşşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer el-Harezmi (v.538/1143), *el-Keşşaf an Hakakiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Beyrut, tsz., III/67.

⁴¹ Bkz. Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Aklî's-Selim*, VI/176; Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI/152.

Ay, yıldızlar ve sonradan keşfedilen elektrik enerjisi ile karanlıkları yok edip insanlar için eşyayı aydınlatıcıdır. İkincisi ise, Allah'ın insanları *akıl nuru* ve *Kur'an nuru* ile aydınlatmasıdır. “*Ey insanlar! Muhakkak ki size Rabbinizden apaçık bir belge/burhan gelmiş, size bir de apaçık bir nur indirmişizdir...*”⁴² ayeti ve Kur'an'da Tevrat'ın⁴³ ve Kur'an'ın nur olarak vasıflandırılmaları da bu kanaati desteklemektedir. Çünkü Allah, Ademoğullarını yoktan var etmiş, kendisinden bahsettiği *ruh* ile manevî anlamda yüceltmiş ve onlara lütfettiği her biri birer ilahî nur mesabesinde olan akıl, basiret ve vahiy nuru gibi ilahî ışıklarla kendilerini aydınlatmıştır. Onlara göklerde, yerde ve her ikisi arasında, görülen ve görülmeyen âlemler hakkında bilgi edinme imkânını bahsetmiştir. Böylece yüce Mevlâ, evrensel gerçekleri ve ilâhî hakikatleri görme, *sırat-ı müstakim* üzere yaşama, nihaî mutluluğa erme bilgi ve imkânlarını insanlara lütfetmiştir...

B. Hidayet Kavramı

Hidayet; Arapçada işaret etmek, tanıtmak, bilgilendirip irşat etmek, beyan etmek, yol göstermek, sebat ve devamlılık vermek, artırmak, yardım etmek, amacında başarıya ulaştırmak /tevfik gibi manalara gelmektedir.⁴⁴ Cürcanî'ye göre: “Hidayet, matluba ulaştırın şeyi göstermektir; arzulanan yola girmek demektir.” Rağıb el-İsfahanî, hidayet kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de dört ayrı anlamda kullanıldığını misalleriyle şöyle açıklamıştır: 1. Hidayet, aynı cinsten olmak üzere her mükellefe Allah'ın akıl, kavrayış ve zarurî bilgiler vermesi, böylece ona yol göstermesi anlamındadır: “Sen, yüzünü hanif olarak dine; Allah'ın insanları yaratmış olduğu fitrî yapıya çevir. Allah'ın yaratmasında değişiklik olmaz. En sağlam din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.” ve “Rabb'imiz, her şeye yaratılışını veren, sonra da ona yol gösterendir...” ayetleri buna misaldir. 2. Allah'ın, hem peygamberler hem de onların lisanlarıyla indirdiği kitaplar vasıtasıyla insanlara doğru yolu göstermesi anlamındadır: “İnsanlardan bir kısmını önderler yaptık, bizim emrimizle onlara doğru yolu gösteriyorlar.” “Elbette sen, sırat-ı müstakim'e delalet edersin.” “Her topluluk için bir yol gösterici vardır.” ayetlerinde belirtildiği gibi. Bu manada hidayet, peygamberlerin

vârisi durumunda olan âlim ve faziletli kişilerin de işi ve görevidir: 3. Doğru yolu bulmak isteyen ve bunun gereğini yapan müminleri maksutlarına eriştirmek; doğru yola bizzat iletmek ve onda muvaffak kılmak demektir: “De ki doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediği kimseyi sırat-ı müstakime iletir.” “Sevdiğin kimseyi sen doğru yola iletemezsin.” ayetlerinde olduğu gibi Allah'tan başka hiç kimse, bir başkasını, istemediği hâlde doğru yola iletip onda muvaffak kılamaz. 4. Hidayetin en nihaî anlamı ise, dünya hayatında sırat-ı müstakim üzere yaşayanları ahirette cennete girdirmek anlamındadır: “...Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onları hidayete erdirecek ve gönüllerini şâd edecektir.” Bu manalardan 1, 3 ve 4. maddelerde belirtilen hidayet, sadece Allah'a mahsustur. Çünkü insanı, tüm donanımlarıyla yaratan O'dur ve temkinü'l-îman da denilen birinin kalbine, istemediği hâlde imanı koyup yerleştirmek ve iman etmesinde muvaffak kılmak, -eğer dilerse- sadece O'nun işidir. Meselâ; Hz. Peygamber, ölüm döşeginde son anlarını yaşamakta olan amcası Ebu Talib'e imanı telkin etti. Fakat o, şirkten vazgeçemediği için iman etmedi, müşrik olarak öldü; Resûlullah da amcasına yaptığı telkinde muvaffak olamadı... Allah'ın elçisi, kendisine o güne dek hamilik eden amcasının imansız olarak ölmesine üzülünce, Yüce Allah, Resûl'ü'ne şöyle buyurdu: “Sevdiğin kimseyi sen hidayete erdiremezsin; dilediği kimseyi, ancak Allah hidayete erdirir.” 2. madde ise peygamberler, mürşitler, eğitimci ve öğreticileri... kapsamaktadır. Ehil olan her insan, bildiğini bir başkasına gösterip öğretebilir ve bu manada başkalarına hidayet eder.

III. Ayetteki Sembolik Anlatımın/Temsilin Tefsirlerdeki Te'vili

Allah Tealâ bu ayette, insanlara hidayetini, sembolik bir anlatım yöntemi ile açıklamıştır. Sembolik anlatımın denilebilir ki, en önemli özelliği soyut anlam ve idealleri, fikirleri ya da kelimelerle ifade etmek mümkün olmayan derin, ince ve yeni anlamları, son derece önemli konuları okuyucu tarafından tecrübe edilebilir bir temsil, teşbih ve şifre ile idrâklere somut bir biçimde yaklaştırmak ve farklı anlayış düzeyine sahip insanların kendi anlayış derecelerine göre bir anlam çıkarabilmelerini sağlamaktır. Bursevî ve İzzet Derveze de demişlerdir ki, böylesi temsilî anlatımlar, hem Allah'ın

⁴² Nisa, 4/174.

⁴³ En'am, 6/91.

⁴⁴ Bkz. İbnü'l-Esir, en-Nihâye, “NVR” mad.; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, “NVR” mad.

nurunun şiddetini ve kesafetini anlatmak, hem kast edilen asıl manayı anlayışlara yaklaştırmak, hem de idrak imkânını kolaylaştırmak içindir.⁴⁵

Bu ayette Allah'ın nuru, içerisinde yakılmış hâlde bir lamba bulunan somut bir mişkâta benzetilmiştir. Buradaki lambaya, esintilere karşı fitilin ucundaki alevi koruması ve ışığı daha toplu ve parlak olarak çevreye yansıtması için incimsi bir yıldız gibi son derece parlak bir *cam/şişe* geçirilmiştir. Lambanın fitilindeki *alev* ise, doğusu, batısı olmayan özel bir ortamda yetiştirilen zeytinlerden elde edilmiş oldukça saf ve parlak *zeytinyağı* ile beslenmektedir... Görülüyor ki, ayette takayı aydınlatan dört sembolden söz edilmektedir. Burada kast edilen, ayetin lafzındaki semboller olmadığına göre, acaba bunlarla anlatılmak istenen gerçek nedir? Allah Tealâ *mişkat*, *misbah*, *el-misbah*, *zücace* ve *yağ* ile neyi kast etmiş olabilir.⁴⁶ Bunlardan her birisi insan ya da insanın dışındaki başka şeylere mi, yoksa insandaki bazı yetilere veya onlarla ilgili organlara mı işaret edilmektedir? Yukarıda da söylediğimiz gibi, müfessirlerimiz bu konuda, birbirinden farklı pek çok görüş ortaya koymuşlardır. Kuşkusuz onların hepsini burada nakletmemiz imkânsızdır. Haddizatında asıl maksadımız da bu değildir. O nedenle, biz bu konuda ileri sürülen ve çoğu da birbirinden nakil olan bu

⁴⁵ Bkz. Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI, 156; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, X, 56.

⁴⁶ **Mişkât**, Farsça kökenli bir kelimedir; duvardaki penceresiz oyuk, lamba konulmak için açılmış özel bir mekân, niş, lambalık anlamlarına gelmektedir. Biz burada, Türkçede tam karşılığını bulamadığımız için hep aynı tabiri kullanacağız.

Misbah (çoğ. mesabih), "Sabah" ve "Sabahat" maddesinden ismi alettir. Sabah gibi latif ve kuvvetli aydınlık veren lamba demektir. Aydınlatma cihazı, ışık, چراغ, nur, ziya; lamba, kandil, aydınlanmak amacıyla içerisinde ateş yakılan cam vb. madenden mamul kap gibi anlamlara gelmektedir.

el-Misbah, bir önceki misbah kelimesiyle aynı anlamdadır. Ayette isim olarak ikinci defa kullanılmış olması; İzzet Derveze'nin de işaret ettiği gibi, birincisiyle bütün halinde bir düzenek olarak lamba, ikincisiyle de fitilin ucundaki alevin kast edilmiş olma ihtimali yüksektir. O nedenle birincisini potansiyel ışık kaynağı olarak lamba, fitilin ucundaki alevi de karanlığı dağıtan ve ışığıyla etrafındakileri açığa çıkartan anlamında değerlendirmeyi uygun gördük. (Bkz. Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, X, 56.)

Zücace, cam parçası, lamba şişesi, fanus, su içecek bardak demektir. Bu ayette zücace'den maksadın bir lamba düzeneğinde, fitilin ucundaki alevi esintilere karşı koruması, ışığı daha toplu ve daha parlak olarak etrafa yansıtması amacıyla kafese geçirilen lamba şişesi ya da fanus olabileceğini düşünmekteyiz.

Yağdan maksat, fitilin ucundaki alevi beslemesi, etrafa sürekli ve parlak bir ışık yayması için lambanın haznesine konulması gereken yağdır. Lambalar, genelde gazyağı ile yakılır. Bu ayette ise, özel bir ortamda yetiştirilmiş olan mübarek zeytin ağacının zeytinlerinden elde edilen zeytinyağından bahsedilmektedir.

görüşlerin bilinmeleri için, önemli gördüğümüz tefsirlerden, yalnız bir kısmını özet hâlinde nakletmekle yetineceğiz.

Taberî'nin naklettiğine göre, İbn Abbas Ka'b el-Ahbar'a geldi ve: Bana "*Meselü nurihi ke mişkât...*" âyetinin anlamını söyle dedi. O da ayeti şöyle açıkladı: *Mişkât*, duvardaki penceresi olmayan oyuktur. Allah onu Muhammed'e (s.a.) teşbih etmiştir. Buna göre, *Mişkât*, Muhammed'dir. Oradaki *Misbah* Muhammed'in kalbidir. Onun kalbi de *zücace*, yani göğsü içerisindedir. Muhammed'in göğsü ışık saçan bir yıldız gibidir. O konuşmasa da parlak bir yağ gibi etrafı aydınlatmaktadır.⁴⁷ Alusî de tefsirinde benzeri görüşleri nakletmiştir.⁴⁸

Übey b. Ka'b ise, *mişkât*tan maksat mümindir, demiş ve getirilen temsili şöyle izah etmiştir: Allah'ın, kalbine Kur'an'ı ve imanı koyduğu mümin, içinde lamba bulunan bir takaya benzetilmiştir. Buna göre *mişkât*, içerisinde Kur'an ve iman bulunan müminin göğsüdür, *misbah* oradaki Kur'an ve imandır, *zücace* kalbidir; içerisindeki Kur'an ve iman nuru ile orası öyle aydınlanmıştır ki, incimsi bir yıldız gibi parlamaktadır. Mübarek zeytin ağacı ise, yalnız tek olan Allah'a ihlâs ile ibadet etmeyi ve ona asla ortak koşmamayı ifade eder...⁴⁹

Fahrudin er-Razî'nin naklettiğine göre, sûfilardan bazıları demişlerdir ki: Şanı yüce olan Allah, *göğsü* mişkâta, *kalbi* zücaceye, *marifeti* misbaha, misbahın yakıldığı ateşi (el-misbah) melaikenin *ilhamına* ve mübarek ağacı da *melaikeye* teşbih etmiştir.⁵⁰ Bazı müfessirler, *el-misbah* ile Kur'an, *ez-zücace* ile müminin kalbi, *mişkât* ile onun ağız ve dili, *mübarek ağaç* ile vahyin kast edilmiş olabileceğini söylerken, bazıları da: *Mişkât*tan maksat göğüs, *misbah*tan maksat kalp, *zücactan* maksat iman, *yağdan* maksat vahiy ve ilhamdır demişlerdir.⁵¹

İsmail Hakkı Bursevî'ye göre, burada Kur'an söz konusu olduğu zaman, *misbah* Kur'an'dır, *zücace* müminin kalbidir, *mişkât* ağız ve dilidir, *eş-*

⁴⁷ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XVIII, 106; Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI, 156.

⁴⁸ Bkz. Alusî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid el-Bağdâdî (v. 1270/1854), *Ruhu'l-Maani Fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, Bulak, 1301 h., XVIII, 170.

⁴⁹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XVIII, 107.

⁵⁰ Bkz. Fahrudin er-Razî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kureşî (v.605/1208), *Mefatihul-Gayb*, Tahran, tsz., XXIII, 235.

⁵¹ Bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XIII, 107-111; Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI, 156; Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, X, 56-57.

şecerü'l-mübareke ise, vahiy ağacıdır ki, o mahluk da değildir, uydurulmuş da değildir.⁵²

İbn Sina bu âyetteki beş sembolü insan nefsinin idrak mertebeleri olarak değerlendirmiştir. Ona göre birinci mertebedeki *mişkât*, insan nefsinin küllî marifetlerin ve mücerret idraklerin kabule hazır bulunduğu boş hâlini temsil etmektedir. Buna “heyulanî akıl” da denir. İkinci mertebedeki *şecer* ve *zeyt*, yaptığı terkiplerle nazarî ilimlerin elde edilebildiği bedihî ilimlerin/ilk makullerin bulunduğu idrak gücünü temsil eder. Bu mertebede nefis, ikinci derecedeki makulleri; eğer güçlü değilse düşünce /müfekkire ile, güçlü ise sezgi/hads ile elde eder. Bunlardan birincisi *şecere-i mübareke*, ikincisi *zeytinyağı/zeyt* ile sembolize edilmiştir. Üçüncü mertebedeki *misbah*, fitrî zarurî ilimlerden nazarî ilimlerin kazanıldığı fakat bilfiil hazır bulunmayan; ancak sahibi istediği zaman elde edilebilen bilfiil aklı temsil etmektedir. Dördüncü mertebedeki *alev/el-misbah*, zarurî ve nazarî bilgilerin bilfiil hasıl olduğu ve “Müstefad akıl” diye de isimlendirilen aklı temsil etmektedir.⁵³

İmam Gazalî ise, *Mişkâtü'l-Envar* isimli eserinde ayetteki *mişkât*, *zücace*, *misbah*, *şecer* ve *zeyt*ten her birisini, insanda mertebeler hâlinde bulunan beş ruh ile açıklamıştır. Gazalî'ye göre bu mertebeler şunlardır: **Birinci mertebe**, *mişkât* ile temsil edilen *hassas ruh*'tur. Bu ruh süt emmekte olan çocukta vardır. **İkinci mertebe**, *zücace* ile temsil edilen *hayalî ruhtur*. Bu ruh duyuların getirdiklerini kaydeder, zamanında kendi fevkindeki akli ruha sunar. Bu, gelişmesini belli bir dereceye kadar sürdürmüş ve gördüğü şeyi unutmayan çocukta ve bazı hayvanlarda vardır. **Üçüncü mertebe**, *Misbah* ile temsil edilen *akli ruhtur*. Bu ruh özel insanlık cevheridir; his ve hayal dışında kalan makulleri idrak eder. Bu, çocuklarda ve hayvanlarda bulunmaz. **Dördüncü mertebe**, *şecer* ile temsil edilen *fikrî ruh*'tur. Bu ruh sırf akli olan ilimleri alır, aralarında telifler, terkipler yapar, ondan nefis bilgiler çıkarır. Sonra elde ettiği iki neticeyi tekrar aralarında birleştirir,

⁵² Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI/156.

⁵³ Bkz. er-Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, XXIII/234; Ayrıca bkz. İbn Sina, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, II/389-392; a.m.f., *Risale fi İsbati'n-Nübüvve*, s. 49-50; Gazalî, *Mişkâtü'l-Envar*, s. 285, 286; Mesut Okumuş, Gazalî'nin Kur'an Yorumlarına İbn Sina'nın Etkisi, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, Sayı 3-4, Ankara 2000, s. 349-351.

ondan da başka netice elde eder. **Beşinci mertebe**, *zeyt/yağ* ile temsil edilen *kudsî ruhtur*. Bu ruh peygamberlere ve bazı evliyaya mahsustur...⁵⁴

Ayetteki “*La şarkıyyetin velâ ğarbiyye*”, denilen yer ve ortam hakkında da müfessirler birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebu's-Suud bu görüşleri toplu hâlde şöyle sıralamıştır. Biz de ondan nakletmekle yetineceğiz:

- Güneş kendisine zaman zaman değil, gün boyunca düşmektedir...
- Bu ağaç geniş bir sahradadır ve Güneş ona iki hâlde de, yani hem doğarken hem de batarken düşmektedir. (Bu görüş İbn Abbas'a aittir.)
- Bu ağaç ne yalnız doğudan, ne de yalnız batıdan Güneş alır, hem doğudan hem batıdan; güneş doğarken de batarken de güneş alır. (Bu görüş Ferra ve Zeccac'a aittir.)
- Bu ağaç ne yeryüzünün doğusundadır ne de batısındadır; tam orta yerindedir ki, orası da Şam'dır.⁵⁵
- Bu ağaç ne tamamen güneş altında bulunup yanmaktadır ne de tamamen güneşten mahrum kuytu bir yerdedir.⁵⁶
- Sık ağaçlarla öyle kuşatılmış veya bol yapraklarla öyle donatılmış bir ağaç ki, ona güneş doğarken de isabet etmemektedir, batarken de.⁵⁷

Bursevî'nin naklettiğine göre “*La şarkıyyetin velâ ğarbiyye*” ayeti, *et-Te'vilatu'n-Necmiyye*'de şöyle açıklanmıştır: “Lâ şarkıyye” Allah'ın zatı ve sıfatları gibi o da ezel ve kıdem şarkından değildir; “Velâ ğarbiyye”, cisimler âlemi ve suretler âlemi gibi sona erme ve tamamen yok olma garbindan değildir. Belki de o, kendisi hakkında “son”nun söz konusu olmadığı ebedi bir mahlûktur.”⁵⁸

Görülüyor ki, görüşlerini naklettiğimiz bir kısım müfessirler, buradaki temsili anlatımda her biri insan için birer hidayet kaynağı olarak zikredilen sembollerini birbirinden farklı şekillerde açıklamışlardır. Sahabeden bazıları, bu beş sembolden *mişkâtın* Hz. Muhammed'e (s.a.) veya mü'mine ya da

⁵⁴ Gazalî, *Mişkât*, s. 52, 53.

⁵⁵ Bu görüşlerin hemen hepsi Alusî'nin tefsirinde de nakledilmiştir. Bkz. Bkz. Alusî, *Ruhu'l-Maani* XVIII/168.

⁵⁶ Bkz. Ebu's-Suud, *İrşadü'l-Akli's-Selim*, VI/576.

⁵⁷ Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, XXIII/237.

⁵⁸ Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI/157.

göğüse teşbih edildiğini söyleyip oradaki *misbah* ile Hz. Muhammed'in veya müminin ya da göğüslerin kast edildiğini söylemişlerdir. Bazı müfessirler sahabenin görüşlerini paylaşırken bazıları da göğsün *mişkâta*, kalbin *zücaceye*, marifetin *misbaha*, kalbe ilhamı getiren melâikenin de *yağa* tekbül ettiğini söylemişlerdir. Sadece İbn Sina ve Gazalî, mişkât ile orayı aydınlatan lamba arasında bütüncül bir ilişki kurmuş ve bunlardan birincisi, buradaki sembollerini bir bütün hâlinde, insanın idrak mertebeleriyle izah etmiş; ikincisi de sembollerden her birinin gelişmekte olan insan ruhunun beş mertebesini temsil ettiğini söylemiştir. Bir makalenin boyutlarını aşacağı için biz burada bu görüşleri teker teker ele alıp değerlendirmeye tabi tutmayacağız...

Denilebilir ki, burada görüşlerini naklettiğimiz müfessirlerin hepsi, bu ayetteki "Allah'ın nuru"ndan maksadın Allah'ın insana hidayeti olduğu konusunda mütefikkirdirler, ancak bunlardan hiç birisinin, insan ile *hidayet*, *mişkât* ile de oradaki *lamba düzeneği* arasında aydınlanan ve aydınlatan ilişkisini tam olarak kurup da her biri diğerinden daha parlak olan ışıklarla kast edilen gerçekler, yani Allah'ın insana lütfettiği hidayetin ne olduğu ve mahiyeti hakkında apaçık delillerle temellendirilmiş bir fikir ortaya koyduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. İbn Sina ile Gazalî, hidayet ile akıl ve idrak arasında bir ilişkiden söz etmişler, fakat Allah'ın insanlara hidayeti hakkında bütüncül bir anlayışı, tam olarak ve sağlam delillerle ikna edici bir biçimde açıklamış değillerdir. O nedenle, yukarıda naklettiğimiz görüşlerden her biri, ayette belirtilmek istenen hakikatin ancak bir kısmını metne uygun bir biçimde tespit etmiş, fakat kast edilen asıl mana, bize göre, bir bütün hâlinde ve tam olarak izah edilebilmiş değildir. "*La şarkıyyetin velâ ğarbiyye*" hakkındaki görüşlerin de açık, net ve tutarlı olduğunu söyleyemeyiz...

IV. Ayet Hakkındaki Değerlendirmemiz

Biz bu ayetteki teşbihî anlatımda benzeyen ve benzetilen ilişkisinden hareketle, Übey b. Ka'b'ın da yukarıda söylediği gibi, bir önceki: "*Andolsun ki biz size açıklayıcı ayetler, sizden önce gelip geçmiş topluluklardan örnekler ve Allah'a karşı gelmekten titizlikle sakıman gerçek müminlere öğütler indir-*

dik!"⁵⁹ ayetini ve 35. ayetin başında "*Allah'ın nuru,*" sonunda "*Allah, dilediği kimseyi hidayetine kavuşturur...*" ve "*Allah insanlar için örnekler verir.*" ifadelerini göz önünde bulundurarak Allah'ın insana bahsettiği hidayetini, her biri bir öncekinden daha üstün olan dört farklı ışık ile yol göstermesi ve rehberliği olarak değerlendirdik. Böylece, tabiatı icabı karanlık olan duvardaki oyuğun/lambalığın, mükemmel bir lamba düzeneğiyle aydınlatıldığı gibi yüce Allah'ın da Âdemoğullarını, enfüsî ve afakî karanlıklara karşı içten ve dıştan aydınlatıcı ışık kaynaklarıyla aydınlatmış olduğu kanaatine vardık. Bu anlayışımıza göre, ayetin lafzındaki sembollerden her biri, kökeni itibarıyla birer ilahî bilgi kaynağına delâlet etmektedir. İnsan, ancak bu bilgi kaynakları ile başta kendisi ve vacibü'l-vücut olan yüce yaratıcısı; O'nun zatının yüceliği, emsalsiz sıfatlarının üstünlüğü olmak üzere, tüm kâinatı tanıyacak ve kendisini ebedî mutluluğa götüreceği yolu seçebilecektir. Şayet, Allah insanı dünyaya hayatında böylesi bilgi kaynaklarıyla donatıp uyarmamış olsaydı, ömrünü gaflet içerisinde geçiren her insan, ahirette hesaba çekileceği zaman: "Benim bu konuda hiç bir bilgim yoktu..." deme mazeretine sığınabilecekti. Nitekim Allah Tealâ, - aşağıda A'raf suresinin 172 ve 173. ayetlerine istinaden açıklanacağı üzere - yaratılışının henüz başlangıcında iken her insanın ilk hücrelerine/sperm yönelttiği "*Elestü bi rabbikum?*" hitabı ve ondan aldığı "Belâ..." yani "*Evet, Sen bizim rabbimizsin ve şahit olduk.*" cevabıyla kendisinin âlemlerin; özellikle de insanların rabbi olduğunu tanıtmıştır...⁶⁰

Ayrıca insan, akli ve irade özgürlüğü sebebiyle diğer varlıklara nazaran ayrıcalıklı olarak yaratılmış üstün bir varlıktır. O, bu imtiyazlı konumu sebebiyle dünya hayatında Allah'a karşı kulluk⁶¹ ve emanete riayet göreviyle yükümlü tutulmuştur.⁶² İşte, insanın, kimin daha iyi iş yaptığının bilfiil sınanıp görülmesi⁶³ ve herkesin ahiretteki yerini kendi eliyle kazanması; hiç kimsenin en ufak bir haksızlığa uğratılmaması amacıyla dünya hayatına getirilmiş olması⁶⁴ ve sınır tanımayan nefsî arzuları, İblis/Şeytan ve hayatın insanı baştan çıkartıcı cazibesi karşısında yüce Rabbi tarafından bir takım

⁵⁹ Nur, 24/34.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV/2323 vd.

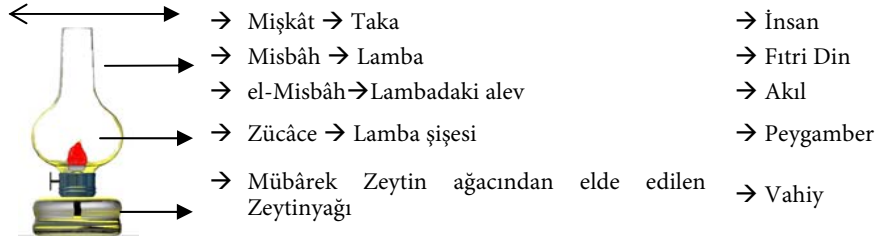
⁶¹ Zariyat, 51/56.

⁶² Bkz. Ahzab, 33/72.

⁶³ Bkz. Mülk, 67/2.

⁶⁴ Krş. Casiye, 45/22.

bilgi ve uyarı vasıtalarıyla donatılması gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Biz bu gerekçeleri de göz önünde bulundurarak, bu ayetteki *misbah*, *el-misbah*, *zücace* ve *yağ* gibi dört sembol ile kast edilenlerin Allah'ın insana bahsettiği dört bilgi kaynağı ve onlarla “*sırat-ı müstakim*”e delalet etmesi olduğu kanaatine vardık. Bu kanaatimizi, yaşadığımız çağda kullanılmakta olan bir lamba örneği ile somut bir biçimde şöyle te’vil etmekteyiz:

Yetişkin her insan şu dört ilâhî ışık ile aydınlatılmış demektir:

İnsan	Mişkât
1-Fitrî Din	1-Lamba
2-Akıl	2-Alev
3-Peygamber	3- Şişe
4-Kitap	4-Yağ

İşte size “Nur üstüne nur! Allah, ancak dilediği kimseyi nuruna kavuşturur...”

1. Ayetteki Sembollerin Te’vili ve Allah’ın İnsana Dört Hidayeti

Öncelikle bilinmelidir ki, Allah Tealâ, bu ayette söylemek istediği asıl manayı daha açık ve etkili bir biçimde ortaya koymak için edebî sanatlardan hem teşbihî/metaforik, hem sembolik hem de hayalî/tahyilî anlatım biçimlerini kullanmıştır. Buradaki metaforik/teşbihî ifade biçimine göre, Allah insanı aydınlatmasını, *lamba*, lambadaki *alev*, alevi koruyan ve ışığını daha parlak olarak yansıtan incimsi bir yıldız gibi *cam/şişe* ve özel bir ortamda yetiştirilmiş mübarek zeytin ağacından elde edilen son derece saf ve parlak bir *zeytinyağı* ile, yani üst üste yığılmış ve her biri diğerinden daha parlak ışık kaynaklarıyla mişkâtın aydınlatılmasına benzetmiştir. Bu

benzetmede *lamba*, *alev*, *cam/şişe* ve *zeytinyağı*, ayette kast edilen soyut manayı somut bir biçimde anlatmak için kullanılmış birer semboldür... Lamba şişesi ile yağ ise, misal âleminde mevcut olmayan ve her biri, ancak hayal edilebilecek cinsten fenomenlere teşbih edilmişlerdir. Meselâ; incimsi veya inci cinsinden bir yıldız, şu evrende henüz keşfedilmiş değildir. Doğusu, batısı, güneyi ve kuzeyi almayan bir ortam ve her an güneşten tam olarak enerji alan bir zeytin ağacı da kâinatta mevcut değildir. Bunlar, ancak hayal âleminde tahayyül edilebilir cinsten fenomenlerdir... Şüphe yok ki, bu ayette edebî sanatlardan teşbih, temsil ve tahyilî teşbihin⁶⁵ birlikte kullanılmış olması, pek çok müfessirin de ifade ettiği gibi, Allah'ın insana bahsettiği hidayetinin ne derece yüce ve ne derece emsalsiz ve muazzam olduğunu ifade etmek içindir.

Ayetteki, “Allah’ın nurunun örneği, içinde lamba bulunan bir mişkât gibidir.” ifadesi burada anlatılmak istenen şeyin lafızdaki mana olmadığı; her sembolün, doğrudan anlatımın ifade edemeyeceği yüce bir hakikate işaret etmekte olduğunu yukarıda da söylemiştik. Şimdi biz bu sembolleri teker teker ele alarak metne ve bağlamına en uygun te’vili ortaya koyabiliriz.

a) Mişkât

Mişkât, lamba ya da çerağ konulmak için duvarda açılmış olan *oyuk*, *niş*; diğer adıyla lambalıktır; bazı yörelerde buna *taka* adı verildiği de bilinmektedir. Bu ayette mişkât, **insanı** sembolize etmektedir. Mişkât, içerisinde yanar hâlde lamba bulunmadığı zaman, tabiatı icabı karanlıktır. Orası, ancak fitili alevlendirilmiş bir lamba ile aydınlığa kavuşturulur. İnsan da tıpkı mişkât gibidir; kendisinde onu aydınlatacak bir lamba, reel bir ifadeyle faal hâlde bir akıl bulunmadığı sürece aydınlanmış değil, bilgisizliği sebebiyle karanlık sayılır. Sözgelimi; akıl ermeyen bebekler, düşünmeyen yetişkinler, bunamış yaşlılar ve deliler böyledirler... Kendilerine peygamber gönderilmemiş ya da hiç peygamber sesi işitmemiş olan toplumlar da fizik

⁶⁵ “Tahyilî Teşbih” ve “İstiare-i Mekniyye” hakkında bilgi için bkz. Taftazani, Sadettin Mes’ud b. Ömer, *Muhtasarı’l-Maâni (Telhis Şerhi)*, İstanbul, 1977, s. 354; İsmail Durmuş - İskender Pala, “İSTİARE”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, XXIII, 316 vd.

âlemi hakkında bilgi sahibi olabilirler, ama metafizik âlemler hakkında mutlaka aydınlatılmaya muhtaçtırlar...⁶⁶

b) Misbah

Misbah, mişkâta konulmuş ve fitili tutuşturulmamış *lamba*, henüz reşit olmamış, dolayısıyla aydınlanmamış olan insan bedenini sembolize etmektedir... Yağıyla, fitiliyle kafese geçirilmiş olan şişesiyle mişkâta hazır bulunan bir lamba, potansiyel bir ışık kaynağıdır. Lamba yakıldığı zaman, az önce de söylediğimiz gibi, orası karanlık vasfından çıkıp aydınlanacaktır. Ama fitili ateşlenmediği sürece o lambanın mişkâta hiçbir faydası olmayacaktır; içerisindeki lambaya rağmen, yine de karanlık olacaktır. İnsan bedeni de tıpkı mişkâta yakılmaya hazır bulunan tam bir lamba gibidir; yakılmamış olsa da o, boş değildir. Onda, aklın faaliyete geçmesi ve tefekkürü sonucu açığa çıkacak olan ilâhî bir ışık vardır. O ışık oraya “*Elestü bi Rabbikum?*” “*Kalû: belâ*” sözleşmesiyle nakşedilip yerleştirilmiştir. Buna Kur’an’da din ve fitrat adı verilmiştir.⁶⁷ Bu fitrat ya da fitrî dinin, insan bedenine konuluşu, A’raf suresinde şöyle açıklanmıştır:

“Hani Rabbin, Âdemoğullarının bellerinden zürriyetlerini (tohumlarını /spermelerini) almış ve onları kendilerine şahit tutarak: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da: ‘Evet, sen bizim Rabbimizsin, biz buna şahit olduk’ demişlerdi ya! İşte Biz bunu, Kıyamet gününde: ‘Bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz veya: ‘Daha önceleri babalarımız Allah’a ortak koştu; biz de onlardan sonra gelen bir nesiliz (ve onlara uyduk...); şimdi Sen, haktan saptıranlar yüzünden bizi helâk mi edeceksin?’ demeyesiniz diye yaptık.”⁶⁸

⁶⁶ “Çünkü insanlar, dünya hayatının yalnız görünen yüzünü /fizik alemi bilirler, ahiretten ise tamamen habersizdirler.” (Rum, 30/7) Oysa dünya hayatının biri fizik diğeri fizik ötesi iki ayrı yüzü vardır. İnkâr edenler, dünya hayatını hep gözle görülen, elle tutulan zahiri yönüyle değerlendirip hakikati hakkında düşünmedikleri, peygamberlere ve vahye kulak vermedikleri için hem dünyada gerçekleşen olayların içyüzü hem de öldükten sonraki hayat hakkında yeterince bilgiye sahip olamazlar.

⁶⁷ Bkz. Rum, 30/30.

⁶⁸ Ayette anlatılan bu gerçek, tasavvufi kaynaklarda burada anlatılandan oldukça farklı bir biçimde yer almıştır. Meselâ; tasavvuf erbabına göre, her şeyden önce Allah vardı. Allah Tealâ, önce kendi nurundan Hz. Muhammed’in ruhunu, onun ruhundan da tüm insanların ruhlarını yarattı. Böylece varlık dünyasında gökler ve yer yaratılmadan önce ruhlar âlemi vücuda getirildi. O nedenle Hz. Muhammed, Âdem de dahil tüm insanların ruh cihetinden atasıdır... Daha sonra Allah, dünyaya gelecek olan tüm insanların ruhlarına

Bu konunun kısaca izahı şudur: “*Rabbin Âdemoğullarının bellerinden tohumlarını almış...*” cümlesinden anlaşılıyor ki, Allah, ayetteki bu *akd-i fitriyi*, yani ezeli sözleşmeyi babanın belinden alınan tohum/sperm üzerinde gerçekleştirmiştir.⁶⁹ Meşhur müfessirlerimizden Elmalılı Hamdi Yazır demiştir ki: “Bu akit emrî, kavli, kelâmî mahiyette bir misak değil, bir kuvve-i mârifetin tekvin ü tekevvünü manasına bir akdi fiilî demektir...”⁷⁰ Bizce de sembolik bir ifade ile anlatılan bu akit, bir bilgi olarak insanın genine işlenmiş olabilir. Ancak Elmalılı’nın da söylediği gibi, bunun sözlü ya da yazılı bir akit olmadığı muhakkaktır. Her insanda Allah’ın özel bir nuru ve hidayeti olan bu varoluşsal bilgi, spermelerin yaratılış sürecinde, keyfiyeti bizlerce meçhul bir biçimde yapısına yerleştirmiş olabilir. Tıpkı duyu organlarının belli mahsusatı algılama özelliklerine sahip yaratılmaları veya bilginin, bir et parçası olan beyine bir biçimde yerleşmesi gibi... Yaratılışın başlangıcında insanın genine yerleştirilen bu bilgi, Kur’an’daki ifadeyle “Fitrî Din,” hücrelerin bölünerek çoğalmaları ve “Her cüz, bütünü özelliklerini taşır” genel kuralı sebebiyle, şu anda o ilk akit, inanan ve inkâr eden her insanın tüm hücrelerinde mevcudiyetini korumaktadır. Yetişkin ve akl-ı selim sahibi her insan, hayatının herhangi bir noktasında: “Ben neyim ve nasıl var oldum?” şeklinde, kendi varlığı hakkında birbirini takip eden sorular sorarak düşünmeye başladığı an, çevrede görülen diğer varlıklardan alınan ibretlerle bedenindeki tevhid olgusu derhal beyine ve kalbe doğru akmaya başlayacaktır... İşte bu yüzden Hz. Peygamber: “Her doğan, islâm fitratı üzere doğar...” demiştir...⁷¹ Bu gerekçelerle diyebiliriz ki, bu fitrî yapı her insanda Allah’ın özel bir nuru olarak mevcuttur.⁷² “*Allah’ın*

toplula hitap etti: “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” dedi. Ruhlar hep bir ağızdan “*belâ*” yani “*Evet, sen bizim Rabbimizsin.*” dediler. Oysa ayette anlatılan bu değildir; orada hitap, doğrudan doğruya babanın belinden alınan zürriyetedir!

⁶⁹ Hz. Peygamber, “Allah, Âdem’in sulbünden zerrelere gibiyken çıkardı ve yaratıcılarının Allah olduğuna kendilerini şahit tuttu” (Bkz. Taberî, *el-Camiu’l-Beyan*, IX, 66 vd.; İbn Kesir, *Tefsir*, III, 501, 502; Nesefî, *Medarik*, III, 272) hadisiyle, ayetteki açıklamaya yakın bir ifade kullanmıştır. Fakat ayette “*Âdemoğullarının sulplerinden...*” denilirken, hadise “*Âdem’in sulbünden...*” denilmiştir!

⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 325.

⁷¹ Buharî, *Cenaiz*, 80; Müslim, *Kader*, 25; İbn Kesir, *Tefsir*, III/500.

⁷² Yaratılıştaki bu sözleşme ve bedenimize işlenmesini tabiattaki olaylara bakarak anlamak da mümkündür. Mesela; göze görme, kulağa işitme, beyine ezberleme, kalbe sevmeye gibi hasletler veren Allah, organları vücuda getiren aynı hücrelere “Rabbim Allah’tır.” bilgisini de verebilir... Bir gül fidanını düşünün. O, dışarıdan bakıldığı zaman dikenli bir çalıdır. Ama biz biliriz ki o çalının rengi, kokusu, zarif ve nadide yapısı ile müstesna gü-

yaratmasında ise, hiçbir değişiklik yoktur.” Nitekim şu ayetin de aynı şeyi söylediği kanaatindeyiz: “(Resûlüm!) Şimdi sen, bir hanif olarak yüzünü dine; Allah’ın insanları yarattığı fıtrata çevir! Allah’ın yaratmasında değişiklik olmaz. İşte, sağlam din budur, fakat insanların çoğu bilmezler.”⁷³

Ez cümle diyoruz ki, mişkâtta ki yanmaya hazır lamba, bu ayette insan-daki fitri din anlamında kullanılmıştır.

c) el-Misbah

el-Misbah, bir önceki *misbah* kelimesiyle aynı anlamdadır. Ayette isim olarak ikinci defa kullanılmış olması; birincisinin bütün halinde bir düzene olarak aydınlatıcı büyük bir lamba, ikincisiyle de fitilin ucundaki alevin, yani fiilî anlamda gerçek bir aydınlatıcının kast edilmiş olma ihtimali büyüktür. Nitekim Alusî ve İzzet Derveze gibi bir kısım müfessirler de aynı düşünce ile birincisini potansiyel ışık kaynağı olarak lamba/sirac, fitilin ucundaki alevi de karanlığı dağıtan ve ışığıyla etrafındakileri açığa çıkaran ziya/ışık anlamında değerlendirmişlerdir.⁷⁴

Burada ışığı ifade eden *el-misbah*, yani fitildeki alev, lambayı lamba yapan ve onu fonksiyonel hale getiren en önemli/aslı unsurudur. O olmadığı zaman, lambanın da amacına uygun hiçbir anlamı olmaz. Bu ayette *el-misbah*, insandaki *aklı* sembolize etmektedir. Akıl ise, insanı insan yapan en temel ve biricik hassasıdır. Tıpkı fitilin ucundaki alev gibi, aklın olması da insanı anlamsız kılar. İnsana insan vasfının verilmesi, yeryüzünde Allah’a halife tayin edilmesi,⁷⁵ göklerin, yerin ve dağların kabul etmedikleri emanetin ona tevdi edilmesi,⁷⁶ yaptıklarından sorumlu kılınması... Hasıl-ı kelâm, insandaki tüm yükümlülükler ondaki akıl sebebiyledir. Zaten akli olmayanın dini de, sorumluluğu da olmaz... Allah’ın insana lütfettiği en önemli nimeti ve hidayeti, muhakkak ki akıldır. Ancak akıl, hem sınırlıdır

zellikte gül açma özelliği verilmiştir; onun yapısında böyle bir özellik vardır. Bu dikenli çalı büyüme, gelişme ve açma ortamını bulduğu zaman gelişip açılacaktır... Tıpkı bir kayısı çekirdeğine kayısı ağacı, çiçekleri ve onun meyvelerinin şifreleri yerleştirilip de büyüme, gelişme, açılma ve meyve verme ortamını bulduğu zaman gelişip meyve verdiği gibi... (Geniş açıklama için bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV/2323 vd.)

⁷³ Rum, 30/30.

⁷⁴ Bkz. Alusî, *Ruhu’l-Maâni*, XVIII/166; Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, X/56.

⁷⁵ Bakara, 2/30; En’am, 6/165.

⁷⁶ Ahzab, 33/72.

hem de yanılma ya da yanıtılma özelliğine sahiptir. İmam Gazalî, *Miškâtü’l-Envar* isimli eserinde akli, beş duyu ile idrak sisteminin sağlıklı bir biçimde işlemesi sonucu kalpte gerçekleşen tasdik olarak tarif eder... Demek ki, beş duyu ve zihinsel faaliyetler sağlıklı bir biçimde işlemezlerse, akıl zaafiyete uğrar. Aklın iki önemli zaafiyetinden söz edilir. Bunlardan birincisi, şahsın kapıldığı bir takım evham ve hayal perdeleriyle devre dışı bırakılabilme özelliği, ikincisi idrak kapasitesinin fizikî âlemle sınırlı olmasıdır. O hâlde, aklın tam kapasite ile işletilebilmesi için mutlaka haricî ve ilâhî bir desteğe ve korumaya ihtiyacı vardır! O destek ise, peygamber ve onun vasıtasıyla gelecek olan ilâhî kitaptır.

d) Zücade

Hem fitilin ucundaki alevi koruyucu, hem de ışığı daha parlak ve aydınlatıcı kılan incimsi yıldız misali parlak *cam/lamba şişesi*,⁷⁷ bu ayette “*peygamber*”ı sembolize etmektedir. Peygamber ise, akli vahiy ile desteklenmiş ve korunmuş olan en seçkin insandır. Allah’ın insana bahşettiği dört hidayetden en önemlisinin akıl olduğunu söylemiştik. En güçlüsü, en aydınlatıcısı ve en güvenilirisi ise, hiç şüphe yok ki, peygamberdir. Zira her peygamber, seçilmiş en akıllı insandır; ayrıca *fetanet* sahibi olup insanlar içerisinde idrak kapasitesi en üstün olanıdır; *sıdk* ve *emanet* sahibi olduğu için de insanların en doğru sözlüsü ve en güveniliridir. Tüm bu üstün meziyetlerinin yanında peygamberler, Allah’ın bahşettiği hüküm, hikmet ve kitap ile de desteklenmişlerdir. Ayrıca onlar, risalet görevleri devam ettiği sürece yüce Allah ile vahiy ilişkisi içerisinde dirler. Onların akılları asla bir takım

⁷⁷ “*ez-Züccetü ke enneha kevkebün dürriyyün / Cam ise, sanki incimsi bir yıldız gibidir!*” ifadesi, burada gerçek bir yıldızdan değil de farazî ya da hayalî bir yıldızdan söz edildiği düşüncesini akla getirmektedir. Çünkü Ay gibi, ışığını güneşten alıp yansıtan yıldızlar (*kevkeb / çoğ. kevakib*), fizikî yapıları itibarıyla dünya gibi kesif kütlelerdir. “*Ke ennehâ kevkebun dürriyyün*” şeklindeki bu metaforik ifadeye göre, *kevkebin* inci cinsinden olduğu düşünülürse, onun yansıtacağı Güneş ışığı, kara parçasından bir tabiata sahip olan yıldızın yansıtacağı ışığa nispetle elbette daha parlak olacaktır. Hem inciden olan maddesinin parlaklığı hem de güneşten alıp yansıttığı ışığın parlaklığı üst üste binince, etrafa daha parlak ışık saçacağı muhakkaktır... Bugüne dek evrende, fizikî yapısı inci olan herhangi bir yıldız keşfedilmediğine göre, denilebilir ki Allah, lamba şişesinin parlaklığındaki şiddeti; dolayısıyla Allah’tan aldığı vahiy ile desteklenip korunan peygamberin akla katkısının büyüklüğünü idraklere yaklaştırmak için böyle hayalî bir yıldızdan söz etmiştir. Aynı hayalî ifade, aşağıda bahsedilecek olan *zeytinyağı* hakkında da kullanılmıştır...

evhamlar ve hayal ürünü bozuk ümniyyelerle yanılmaz ve yanılmazlar. Şayet yanılacak ya da yanılacak olurlarlarsa, mutlaka vahiy tarafından uyarılır; böylece yanılığın korunmuş olurlar. Onlardaki *masumiyet* vasfı bu anlama gelmektedir... Peygamberler, diğer insanlardan farklı olarak, doğrudan doğruya Allah'tan aldıkları fizik ve metafizik, diğer bir ifade ile *şehadet* ve *gayb* âlemlerine ait saf ve doğru bilgilerle mücehhez oldukları için onlar, hem kendileri münevver hem de başka insanları aydınlatma kabiliyetine sahiptirler. Peygamberlerden her biri, sanki etrafa ışık saçan birer kandildirler; Kur'an'daki ifadesiyle "*Aydınlatıcı bir sıraç*"tırlar. Nitekim Allah Tealâ, Nebisi Hz. Muhammed'e bir ayetinde şöyle hitap etmiştir: "*Ey Peygamber! Şüphesiz biz seni bir şahit, bir müjdecî, bir uyarıcı, izni ile Allah'a çağırıcı ve aydınlatıcı bir sıraç (lamba/kandil) olarak gönderdik.*"⁷⁸

"Bu adetimiz üzere biz sana emrimizden bir ruh vahyettik; bundan önce sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Sonra onu kullarımızdan dilediğimiz kimseyi hidayete erdirdiğimiz bir nura çevirdik. Şüphe yok ki sen de sırat-ı müstakim'e erdirirsin."⁷⁹

Belki de bu yüzden, İslâm'da peygamber göndermek mükellefiyette esas kabul edilmiş; peygamber gönderilmeyen ya da tebliğin ulaşmadığı bir topluma/kimseye hiçbir sorumluluk ve ceza öngörülmemiştir...⁸⁰

e) Yağ

Doğusu, batısı (güneyi ve kuzeyi) olmayan, dolayısıyla günün her anında güneşten bol bol enerji alan hayali bir zeytin ağacının⁸¹ son derece

⁷⁸ Ahzab, 33/45, 46.

⁷⁹ Şûrâ, 42/52.

⁸⁰ "Biz, peygamber göndermediğimiz sürece kimseye azap edecek değiliz!" (İsra, 17/15)

⁸¹ *Züccede* olduğu gibi buradaki yağın tavsifinde de hayali bir varlığa dayalı ifade söz konusudur. Ayette: "*O lamba doğusu ve batısı olmayan mübarek bir zeytin ağacından alınan yağla yakılır/beslenir...*" denilmiştir. Oysa Yerküre üzerinde, ayette tavsif /tasvir edildiği şekilde sürekli Güneş alan böyle bir yerin mevcudiyeti şu ana kadar keşfedilmiş değildir. Çünkü hem kendi çevresinde hem de Güneş'in etrafında belli bir hızla dönmekte olan dünya, doğusu, batısı, güneyi ve kuzeyi olan mekânlara sahiptir. Günün yirmi dört saatinde güneş alan hiç bir yer ve ağaç mevcut değildir. Güneş doğudan doğup batıdan battığı sürece, Yerküre üzerinde böyle bir mekânın var olması da mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla böyle bir zeytin ağacı ve orada yetişmiş zeytinlere erişmek imkânsızdır. Zira Güneş doğduğu zaman cismin (ağacın) önce doğusu, yükseldikçe güneyi ve zevelden sonra da batısı derece derece güneşten enerji alır; kuzeyi ise diğer tarafları gibi değildir... Bundan da anlaşılıyor ki, ayette hayali bir ortam ve o ortamda

kaliteli ve harika zeytinlerinden elde edilecek en üstün evsiftaki parlak yağı, bu ayette vahiy, peygamberlere indirilen sahifeleri ve kitapları sembolize etmektedir. Burada vahiy, "Görüleni de görülmeyeni de bilen..." ve her şeyin yaratıcısı, yöneticisi ve sahibi olan yüce Allah'tan gelen kesin ve doğru bilgiyi ve hikmeti içerir. Diğer bir ifade ile vahiy, asılları itibarıyla, daha önce peygamberlere verilen Suhuf, Tevrat, Zebur, İncil ve "Hakk olarak (aslî hüviyetiyle) indirilmiş ve hakk olarak (aslî hüviyetiyle) inmiş"⁸² olup hâlâ aslî hüviyetini korumakta olan Kur'an-ı Kerim⁸³ demektir... Nitekim Allah'ın şu ayetleri de Tevrat'ın ve Kur'an'ın apaçık birer nur olduğunu net olarak ifade etmektedirler: "De ki: Musa'nın bir nur ve insanlara bir rehber olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi?"⁸⁴ "Allah'a, Resûlüne ve indirdiğimiz şu nura iman edin!"⁸⁵ "Size Rabbinizden bir bürhan geldi, size apaçık bir nur indirdik."⁸⁶

Evet o nur, özellikle en son ilahi kitap olan Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'den sonra Allah'ın koruması altında "Hakk" vasfı ile aslî varlığı devam eden ve kıyamete kadar da devam edecek olan ebedî bir hidayettir; aklın eşsiz ve emsalsiz kılavuzudur. Hz. Muhammed'in vefatından sonra Kur'an-ı Kerim, hem vahyin kılavuzluk görevini hem de "En son Peygamber" in rehberliğini/sünnetini temsil etmektedir...

Son tahlilde diyebiliriz ki, *mişkât*ta *lamba*, fitilin ucundaki *alev*, kafese geçirilmiş ve inci cinsinden bir yıldız gibi parlayan *züccace* ve haznedeki etrafı aydınlatacak derecede saf ve parlak *zeytinyağı* ile bir *mişkât*ın aydınlatıldığı gibi, Allah da her insanın fitratında sahip olarak doğduğu *fitri din*, yalnızca insana özgü olarak lütfettiği *akıl*, her kavme gönderdiği *peygamber*

yetişen zeytin ağacından söz edilmektedir. Maksud, elde edilecek zeytin yağının etrafı aydınlatacak derecede parlak olduğunu ifade etmektir. Bu ifadeye göre bu ağacın doğusu, batısı, güneyi ve kuzeyi yoktur; her an, her tarafı güneşle temas hâlinindedir... Bursevî'nin dediği gibi, bir meyve ağacı güneşle ne kadar fazla temasta bulunur ve ne kadar çok enerji alırsa meyveleri de o derece kaliteli ve olgun olurlar. (Bkz. Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, III/578) Ziraatçılar da bu kanattedirler. Bu durumda farz edelim ki, bu lambanın fitilindeki *alev*, günün yirmi dört saatinde her yanı ve her meyvesi aynı derecede ve tam olarak güneşle temas hâlinde olup ondan enerji alan bir zeytin ağacının zeytinlerinden elde edilen zeytinyağı ile beslenmektedir. Yağ o kadar saf ve o kadar parlak ki, lambanın fitili ateşlenirse de onun parlaklığı tek başına etrafı aydınlatacak gibidir!

⁸² İsra, 17/105.

⁸³ "Hiç şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik ve onun koruyucusu da biziz." (Hicr, 15/9)

⁸⁴ En'am, 6/91.

⁸⁵ Teğabün, /84.

⁸⁶ Nisa, 4/174.

ve peygamberlere indirdiği *vahiy*/kitap ile Âdemoğluna birbirinden üstün dört aydınlanma imkânı, emsalsiz dört hidayet bahşetmiştir.

“Nur üstüne Nur...”

Buradaki *lamba*, lambadaki *alev*, alevin ışığını daha parlak ve toplu bir biçimde koruyup yansıtan son derece şeffaf *lamba şişesi* ve lambadaki alev kadar parlak ve aydınlatıcı saf ve berrak *zeytinyağı* ile küçük bir oyuk nasıl ışık üzere ışık ile aydınlatılıyorsa, tıpkı bunun gibi, Allah da *fitrî din*, *akıl*, *peygamber* ve *vahiy* /Kitap gibi her biri bir öncekinden daha üstün ve aydınlatıcı ilahî hidayet rehberleriyle insanoğlunun zihnini ve yolunu “*Nur üstüne nur...*” ile aydınlatmıştır...

Te’vilini yaptığımız zaman aynı pasaj içerisinde yer alan, birbirine bağlı şu iki ayetten ikincisinin de, bizim burada açıklamaya çalıştığımız manayı desteklediğini ve aynı konuya “*Karanlık üzere karanlık*” metaforuyla açıklık getirdiğini görmekteyiz:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ سَائِبًا وَّوَجَدَ اللَّهُ عِنْدَهُ فَوْقَاهُ حِسَابًا وَّاللَّهُ سَرِيعَ الْحِسَابِ. أَوْ كظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ؟

“İnkâr edenlerin amelleri, susuz kimsenin su zannederek yanına koştugu, fakat hiç bir şey bulamadığı çöldeki bir serap gibidir! Üstelik o, yanı başında Allah’ı bulur, O da onun hesabını tastamam görür! Allah hesabı çabuk görendir. **Yahut da** bir dalga, onun üstünden ikinci bir dalga ve onun üstünden de bir bulutun kapladığı okyanusun dibindeki karanlıklar gibidir; evet, üst üste yığılmış karanlıklar... Kişi elini çıkarsa, neredeyse onu bile göremeyecektir... Allah’ın nurundan yararlanmayan kimse için başka bir nur nereden olsun ki?” (Nur, 24/39, 40)

2. Ayetin Te’vili

Denilir ki: “Aklın/kalbin birinci görevi, Rabbini tanımak, ikincisi ise insanı sevmektir.” Rabbini tanımayan, insanı sevmeyen akıl, demek ki aydınlatma görevini yapma imkânı bulamadığı için sahibini karanlıklara mahkûm etmiştir! Bu 40. ayetteki, Rablerini tanımayan inkârcıların “*Karanlık üzere karanlık*” ile ifade edilen durumları; 35. ayete kıyas edildiğinde şöyle

bir sonuca ulaşılabilir: İnsanı kuşatan dünya hayatı “*Engin bir deniz/okyanus gibidir.*” İnsanın, “*Elestü bi rabbiküm*” hitabıyla genlerine yerleştirilmiş olan “Fitri din”den yararlanmamasının verdiği körlük, **denizin dibindeki kendi karanlığıdır**. Yine fitri olan aklından gerektiği ölçüde yararlanmamasının verdiği körlük, **denizin üstündeki birinci dalganın vücuda getirdiği karanlıktır**. Fıtratın ihtiyacı sebebiyle insanın istek ve iradesiyle yönelmesi gereken peygambere sırt çevirmesi ve onun uyarılarına kulak asmamasının verdiği körlük, **ikinci dalganın yüklediği karanlıktır**. Aynı saik ile yönelmesi gereken vahye kulak vermemesinin ve onun kılavuzluğundan yararlanmamasının verdiği körlük ise, **denizi kaplayan yağmur bulutlarının karanlığıdır**. İşte, Cenab-ı Allah’ın bahşettiği dört hidayetten yararlanmayan insan için dördü de “*Üst üste yığılmış karanlıklar...*” Evet, Allah’ın bahşettiği *fitrî din*, *akıl*, *peygamber* ve *vahyin* kadrini bilmeyen inkârcı kişi, üst üste yığılmış dört karanlıkla çepeçevre kuşatılmış vaziyettedir... “*Allah’ın lütfettiği bu dört nurundan yararlanmayan kimse için, artık aydınlanacağı başka bir nur yoktur!*”⁸⁷ “*Onların kalpleri var anlamazlar, onların gözleri var görmezler, onların kulakları var işitmezler: onlar, tıpkı hayvanlar gibidirler, belki de daha aşağıdırlar...*”⁸⁸

	← Kesif Yağmur Bulutlarından Bir Kesit
	← İkinci Dalga
	← Birinci Dalga
	Üst üste dalgaların, onların üzerinden de yoğun bulutların kapladığı bir okyanusun dibindeki adamın hâlini kıyasla...

“*Allah’ın bahşettiği bu dört nurundan yararlanmayan kimse...*” aklını kullanmadığı; şahsını ve Rabbini hiç düşünmediği için kendisindeki fitri

⁸⁷ “*Allah’ın nur vermediği kimse...*” Allah’ın lütfettiği, *fitrî din*, *akıl*, *peygamber* ve *vahiy* gibi, bu emsalsiz dört ilâhî ışıktan yararlanıp gerçekleri görmek istemeyen bir kimseyi, dünya hayatında aydınlatıp da doğru yola iletebilecek başka bir nur verilmemiştir. Zaten bundan daha üstün bir ışık düşünülemez. O hâlde Allah’ın sapıklığa terk ettiği bir kimseyi hidâyete erdirebilecek hiç kimse ve hiçbir yol yok demektir...

⁸⁸ A’raf, 7/179.

din, yani *mişkattaki* lamba alevlenmemiştir. Fitili ateş ile buluşturup lambayı yakmamak demek şahsın kendisini karanlıklara gömmesi demektir. Lambanın fitili ateşlenmeyince, artık ona ne üzerine oturtulan incimsi yıldız gibi parlak bir şişenin ne de haznedeki fitili besleyecek harika yağın bir yararı olacaktır! Dolayısıyla böyle basiretsiz bir kişi için peygamber de bir anlam ifade etmeyecek, vahiy de... Allah'ın bahsettiği ve gerçekten de nur üzere nur olarak nitelendirdiği dört hidayet kaynağından yararlanmayan insan, tüm aydınlanma kanallarını tıkamış olmakla kalmaz, üstelik bedensel isteklerinin, yani şehevî ve gadabî arzularının da tutsağı hâline gelir... Faraza bu adam, bir an kendisini düşünüp de "Ben neyim?" diyecek olsa, belki de inançlarına, gönlünü kaptırdığı süfli hayata ve yaşayış tarzına baktığında, neredeyse kendisini bile tanınmayacak hâlde görür! İmam Gazalî der ki: "Karanlık, ademiyettir; karanlıklara gömülmek de tamamen yok olup gitmek demektir..." Akıl gibi ilâhî bir lütuftan yararlanmayan kimse, akı, gözü ve kulağına rağmen,⁸⁹ kendisini ölümler arasında;⁹⁰ belki de diri diri kabre gömenler⁹¹ arasında bulur... Galiba insanın nefsini "*esfel-i sâfilin*"e atması da böyle olmaktadır...⁹²

3. "Allah dilediği kimseyi nuruna kavuşturur..." İlkesi

Zemahşerî, başlık yaptığımız bu ayeti: "Allah, kullarından akıl gözüyle bakıp nefsinin insafıyla düşünen ve O'na ulaştıran caddeden sağa sola sapmadan yürüyen kulunu hidayette muvaffak kılar."⁹³ şeklinde tefsir etmiştir. İsmail Hakkı Bursevî ise: "Allah, matluba kesin olarak ulaştıracak olan bu üst üste yığılmış muazzam ve harika nuruna, özel hidayetüne, ancak kullarından isteyen kimseyi eriştirir..."⁹⁴ demiştir. Her iki müfessirimiz de bu görüşleriyle hidayet talebinin ve ona yönelişin kuldân, eriştirip onda muvaffak kılmanın ise, Allah'tan olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Biz de

⁸⁹ A'raf, 7/179.

⁹⁰ Neml, 27/80; Rum, 30/52, 53; Zuhurf, 43/40.

⁹¹ Fatur, 35/22.

⁹² "Andolsun ki biz, insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra, iman edip salih iş yapanlar hariç, diğerlerini esfel-i sâfiline /aşağıların da aşağısına attık."⁹² "...Onların kalpleri var anlamazlar, gözleri var görmezler, kulakları var işitmezler! Onlar, aynen hayvanlar gibidirler; belki de onlar daha aşağıdırlar!" (A'raf, 7/179)

⁹³ Zemahşerî, Keşşaf, III/68.

⁹⁴ Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI/154.

aynı düşünceleri paylaşıyor ve bu ayetin iki yönlü izah tarzının olduğunu düşünüyoruz:

Birinci izah tarzı şudur: Kur'an'da: "Âlemlerin Rabbi Allah dilemediği sürece, siz hiç bir şey dileyemezsiniz!"⁹⁵ denilmiştir... Yine denilmiştir ki: "Bizim Rabbimiz, her şeye fitrî yapısını veren sonra da ona yol gösterendir."⁹⁶ Bu ayet şöyle anlaşılmıştır: "Evrendeki her şey, mahiyeti içerisine yerleştirilmiş kanunlar muvacehesinde hareket ettiği için evren ister-istemez müslimdir. Allah'ın iradesine kayıtsız şartsız boyun eğip teslim olmuştur... Kur'an açısından bu durumun tek istisnası insanlar ve cinlerdir. Çünkü onlar, Allah'ın emrine uyup uymamakta tercih yapma ve iradelerini kullanma yetisine sahiptirler."⁹⁷ Bu demektir ki, insanların ve cinlerin dışındaki tüm yaratılmışlar, yaratılışları icabı Allah'a kayıtsız şartsız boyun eğmiş durumdadırlar; her biri, hangi amaçla yaratılmış ve nasıl bir görevi icra etmek üzere donatılmışsa, sadece onu yapar...⁹⁸ Çünkü onlara akıl, irade ve tercih kabiliyeti verilmemiştir... Ama insan, yetişkinlik çağına girdiği andan itibaren, kendi cüz'i iradesinde ve eylemlerinde serbesttir; yapıp ettiklerinden sorumlu tutulmak kaydıyla, her istediği şeyi yapmakta hürdür. **Fakat hiçbir insan, aklını, tercihini ve hür iradesini kullanırken bile, fitratı icabı, asla Allah'tan bağımsız da değildir;** Allah'a rağmen ne bir şey yapabilir ne de dileyebilir. Meselâ; doğarken, yaşarken ve ölümlerinde insanın kendi iradesi ve tercihi söz konusu değildir. Canlı bir organizma olan insan bedeninin varlığı, işleyişi, organlarının ve onları oluşturan hücrelerinin işlevsel olarak varlıklarını devam ettirmeleri, hep Allah'a; O'nun sürekli yaratmasına bağlıdırlar. Allah olmadan, O'nun kusursuz yaratma süreci ve iradesi devam etmeden hiç bir canlı veya hiç bir organ varlığını ve işlevini sürdüremez! Allah istediği an, canlı organizmayı durdurma kudretine de sahiptir... O nedenle insanın, iradeli ve iradesiz olarak gerçekleştirdiği eylemlerinin tamamının bağlı bulunduğu fizyonomik ve biyolojik yapısı, Cenab-ı Allah ile ve aynı zamanda O'nun izni anlamına gelen işlev-

⁹⁵ İnsan, 76/30; Tekvir, 81/29.

⁹⁶ Taha, 20/50.

⁹⁷ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara, 1987, s. 81. Fazlur Rahman'ın burada kastettiği, Hz. Musa'nın Firavun'a söylediği şu sözü olmalıdır: "Bizim Rabb'imiz, her şeye amacına uygunu yapısını verip ona yol gösterendir." (Tâhâ, 20/50).

⁹⁸ Çünkü Yüce Allah, Musa'nın ağzından kendisini şöyle tanıtmıştır: "Bizim Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren sonra da ona yol gösterendir." (Tâhâ, 20/50)

lerini sağlıklı bir biçimde yapabilme durumu ile her an ontolojik açıdan ilişki içerisinde. Bu ilişkinin bir anlığına da olsa kopması organizmanın canlılığını yitirmesi demektir... Binaenaleyh, bir şeyi dilemek ve yapmak, öncelikle Allah'ın insandaki dilemek ve yapmakla ilgili organizmayı/sinir sistemini, diğer bir ifade ile alt yapıyı mükemmel bir biçimde yaratması ve kulun iradesi hâlinde, o sistemin sağlıklı bir biçimde çalışacak durumda hazır bulundurması esasına bağlıdır... İşte bu yüzden, önce her insanın kendi varlığı, varlığının sağlıklı bir biçimde devamı ve iradesi doğrultusunda çalışacak olan organizmasının/sinir sisteminin düzenli bir biçimde işlevini yerine getirecek hâlde hazır bulunması Allah'ın yaratmasına, sonra da insanın dilemesine ve dilediği şeyi eyleme geçirme azmi ve kararlılığına bağlıdır! Hidayet ve dalâlet konusu da böyledir... Tıpkı, Ebu's-Suud'un dediği gibi, her türlü irade ve eylemlerimizin olduğu gibi, hidayet de menat ve melâki, yani kaynağı ve sahibi yüce Allah'tır ve ancak O'nun dilemesi ile gerçekleşme imkânı bulur.⁹⁹

İkinci izah tarzı ise şöyle olabilir: Öncelikle biliyor ve inanıyoruz ki, "Allah her şeye güç yetirir."¹⁰⁰ "Hiçbir kimse O'nu (yapmak istediği bir şeyi engelleyip) aciz düşüremez!"¹⁰¹ "O bir şeyin olmasını istediği zaman, yapacağı iş sadece ona ol demektir; o da hemen oluverir. Çünkü her şeyin mülkiyeti ve hükümlerini O'nun elindedir."¹⁰² Hiç bir kudret, O'nun yapmak istediği şeye mani olamaz...¹⁰³ O mutlak güç ve kudret sahibidir; O'nun yapamayacağı hiçbir şey yoktur! Bizim, acizâne, Allah'ın iradesi ve kudreti hakkında bilgimiz ve inancımız budur. Ancak şunun da Allah hakkında ilkesel bir gerçek olduğunu düşünmekteyiz: Dünya ve ahiretin yaratılış amacı¹⁰⁴ ve Allah'ın adalet prensibi sebebiyle iman ve küfür, başka bir ifade ile hidayet ve dalâlet; her ikisi de kulun kendi hür iradesi ve karar-

⁹⁹ Bkz. Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selim*, VI/577.

¹⁰⁰ Bakara, 2/20; Ahzab, 33/30.

¹⁰¹ Tevbe, 9/2, 3; Yunus, 10/53.

¹⁰² Yâsîn, 36/82.

¹⁰³ "Eğer Allah sana bir zarar vermek isterse onu, yine O'ndan başka kaldıracak hiç kimse yoktur; eğer senin için bir iyilik dilemişse, O'nun lütfunu da geri çevirecek yoktur. O'nun lütfu kullarından sadece dilediği kimselere erişir. O çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir." (Yunus, 10/107)

¹⁰⁴ "Sizi imtihan etmek, hanginizin daha iyi iş yaptığını görmek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O karşı durulmaz güç sahibidir, çok bağışlayıcıdır." (Bkz. Mülk, 67/2) "Oysa Allah, gökleri ve yeri önemli bir amaç için; herkes, hiç bir haksızlığa uğramaksızın kendi kazandığıyla cezalandırılınsın diye yaratmıştır." (Casiye, 45/22)

lılıkla gerçekleştirdiği eylemlerinin bir sonucudur. Allah tüm insanların iyiliğini ve hidayetini istemiş, onlara fitrî din, akıl, peygamber ve vahiy gibi emsalsiz dört mükemmel ışık ile aydınlanma imkânını bahşedip iradeleri doğrultusunda kendilerini serbest bırakmıştır. Ancak, hayrına olacağı için denilebilir ki, imana teşvikin her çeşidini kullarının önlerine sermiş; küfre/dalâlete mani olacak tüm tehditleri de peygamberleri ve indirdiği kitapları vasıtasıyla dehşet verici bir üslûpla kendilerine duyurmuştur. Tüm bu gerçeklere rağmen, O hiç kimseyi, istemediği hâlde ne hidayete zorlar¹⁰⁵ ne de dalâlete mecbur eder! "Artık dosdoğru yol ile sapıklık apaçık ortaya konulduktan sonra, dinde zorlama olmaz!"¹⁰⁶ Kaldı ki, zorlama sonucu "İman ettim" veya "İnkâr ettim" sözleri, imanın da inkârın da doğasına¹⁰⁷ aykırı olduğu gibi yaratılış amacına¹⁰⁸ da terstir. Bu yüzden Allah insanları hayra teşvik eder, ama şerre rıza göstermez... Ancak kul hayrı isteyip o konuda azim ve kararlılıkla iradesini eyleme geçirirse, Allah da onun istediği hayrı gerçekleştirmesine kalbî ve biyolojik imkânları açısından izin verir, yönelişinden dolayı memnuniyetinin bir tecellisi olarak göğsünü İslâm'a daha da açar, onu dinde anlayış ve kavrayış sahibi kılar.¹⁰⁹ Böylelikle şahsın istediği hayrı onun irade ve eylemine bağlı olarak yaratmış olur. Fakat hevâsını tanrı edinen ve bile bile inkâr edip inkârında direten kimseninse, zaten kafası İslâm'la barışık değil, göğsü dar ve meyli batıladır. Kendi arzularıyla sapıklığı seçen böylesi kimselerin de hakkı, - adalet gereği - dalâlette bırakılmak olur.¹¹⁰ Son tahlilde denilebilir ki, hidayet ve dalâlet hususunda Allah'ın keyfi bir izni ya da izin vermemesi diye bir şey yoktur; hidayet üzere olanlar, Allah'ın lütfu ile kendi hür irade ve eylemleri sonucu iman ve hidayete erdirilmişlerdir. Dalâlettekiler ise, önlerine konulan ilahî

¹⁰⁵ "...İman edenler 'Allah dilerse tüm insanları hidayete erdirebileceği' gerçeğini hâlâ öğrenemediler mi?" (Ra'd, 13/31) "Şayet Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi toptan iman ederdi. Öyleyken sen mi iman etsinler diye insanları zorlayacaksınız! Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin iman etmesi mümkün değildir. Allah, murdarlığı/kafa karışıklığını aklını kullanmayanlara verir. De ki: "Göklerde ve yerdekilere bakın!" Fakat iman etmek istemeyenlere ne ayetler fayda verir ne de uyarılar! Bunlar, ancak kendilerinden önce gelip geçmiş kavimlerin başlarına gelen günlerin benzerlerinin gelmesini beklemektedirler. De ki: "Bekleyin, ben de sizinle birlikte beklemekteyim!" Sonra biz, elçilerimizi ve iman edenleri kurtarıyoruz. İşte böyle, müminleri kurtarmak bize düşer." (Yunus, 10/99-103)

¹⁰⁶ Bakara, 2/256.

¹⁰⁷ Bakara, 2/255.

¹⁰⁸ Bkz. Casiye, 45/22.

¹⁰⁹ En'am, 6/125.

¹¹⁰ En'am, 6/125.

rehberliğe ve tüm uyarılara rağmen, sırf kendi behimî istekleri ve kararlı eylemleri ile Allah'ın hidayetini reddettikleri ve doğru yoldan saptıkları için küfür ve dalâlettedirler.

Küfür ve dalâlet, gerçeği örtmektir, düşüncesizliktir, körlüktür; kişinin karanlıklara bürünmesi demektir. Karanlık ise, - İmam Gazali'nin de dediği gibi - ademiyettir /yokluktur. Gerçekten var olup vacibu'l-vücut olan yüce Allah'ı inkâr, insanın kendi kendisini yok sayması kadar abestir. İnanç hâline getirilmiş evham ve hayaller şahsı o kadar sarmıştır ki, onun gözü, kulağı ve kalbi tamamen körelmiştir. Tıpkı şu ayette tasvir edildikleri gibi: "Kuşkusuz onların boyunlarına bir takım tasmalar geçirdik; o tasmalar çenelerine kadar dayanmış; bu yüzden kafaları yukarıya kalkık, önlerini göremez hâlde yalpalamaktadırlar. Önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik ve onları dört bir yandan kuşattık; artık onlar göremezler. Onları uyarsan da uyarımasan da fark etmez; zira onlar iman etmezler."¹¹¹ Bu yüzden yüce Allah, kendilerini karanlıklar içerisine atanları, mecazî anlamda körler, hatta ölümler olarak nitelendirmiştir: "...Sen çağrını, ancak bizim ayetlerimize boyun eğerek iman eden kimselere işittirebilirsin."¹¹² "Kalbi iman ile dopdolu olduğu hâlde - tehditle inkâra zorlandığı için - yalnız diliyle inkâr eden hariç, kim imandan sonra göğsünü küfre açarak Allah'ı inkâr ederse, Allah'ın gazabı onlarıdır ve büyük azap da onlar içindir. Bunun sebebi, onların dünya hayatını ahirete tercih etmeleridir. Muhakkak ki Allah, inkâr eden kimseleri asla sevmez. Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimseler işte bunlardır; gaflet içinde olanlar da bunlardır. Hiç şüphe yok ki bunlar ahirette de tamamen zarar eden kimseler olacaktır."¹¹³

İşte bu gerekçelerle biz, hidayet ve dalâlet, iman ve küfür konularında Allah'ın dilemesinin, insanın dileyip iradeli olarak yönelmesine ve kendi hür eylemlerine bağlı olduğunu düşünüyoruz. Kul bilgi ve bilinç ile hidayeti ister, iradesini o yöne teksif eder ve kararlılıkla hidayetin gereklerini yaparsa, Allah o kul için: "Ben seni hidayete erdirmem!" demez! Çünkü kendi adalet ilkesi ve insanın yaratılış amacı bunu gerektirir. Dalâlete yönelenler için de durum böyledir... Kanaatimizce, Allah'ın dilemesinin

¹¹¹ Yâsîn, 36/8-10.

¹¹² Rum, 30/52, 53.

¹¹³ Nahl, 16/106-109.

insanın dileyip iradeli olarak yönelmesine bağlı olması Allah'a ne eksiklik getirir ne de acziyet... Çünkü herkesin kendi eliyle ahiretteki yerini kazanması ilkesini koyan da Allah'tır,¹¹⁴ O'nun adaleti de vaadi de kendisinin vazgeçilmez ilkesidir... Öyleyse Allah'ın adalet vasfı ve koyduğu ilkesi sebebiyle kulun eylemini gerçekleştirmesi, ancak O'nun yüceliğine delalet eder!

4. "Allah, insanlar için böyle misaller verir! Allah her şeyi bilir..."

Yüce Allah, eğer istese tüm insanları hidayete erdirebilirdi. Nitekim bu konudaki ayetlerinden birinde Hz. Muhammed'i şöyle uyarmıştır: "Şayet Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi, toptan iman ederdi; öyleyken sen mi iman etsinler diye insanları zorlayacaksın!"¹¹⁵ Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin iman etmesi mümkün değildir. Allah, murdarlığı/kafa karışıklığını aklını kullanmayanlara verir."¹¹⁶ Çünkü dünya hayatının yaratılış amacı ve O'nun yüce adaleti, böyle bir zorunlu hidayeti uygun görmemektedir. O nedenle, Allah insanlara anlayabilecekleri en uygun dil ve üslup ile hakikatleri açıklar. Hakikatlere erdirecek her türlü imkân ve şartları yaratır ve insanı teşvik eder. Sonuçta Allah'ın bahşettiği bu dört nurdan yararlanıp doğru yola ermeyi arzu eden ve kararlılıkla ona yönelen her insanı amacında muvaffak kılar. Bursevî nin de dediği gibi: "Allah, ancak isteyen kimseyi nuruna kavuşturur ve onda muvaffak kılar..."¹¹⁷

Sonuç

Nur suresinin 35. ayeti, teşbihî, temsilî ve sembolik bir anlatım özelliği sebebiyle bugüne dek pek çok müfessir ve düşünür tarafından birbirinden

¹¹⁴ Bkz. Casiye, 45/22.

¹¹⁵ Yukarıda da değinilmişti; eğer Allah isteseydi, tüm insanlara zorla iman ettirebilirdi. "...İman edenler 'Allah dilerse tüm insanları hidayete erdirebileceği' gerçeğini hâlâ öğrenemediler mi?...“ (Ra'd, 13/31) Fakat zoraki iman, hem imanın doğasına (Bakara, 2/255) hem de yaratılış amacına (Bkz. Casiye, 45/22) aykırıdır. Bu yüzden O, insanları imana zorlamadı. O hâlde ya Muhammed, Allah'ın yapmadığı şeyi elbette sen de yaptırmasın. Herkes, kendi hür iradesi ve tercihiyle yolunu seçmeli ve akibetinden dolayı da ne kimseyi sorumlu tutmalı ne de bir imtiyaz ve adaletsizlikten söz edilmelidir. "...O hâlde onlara üzümlük nefsinin helâk etme! Allah, onların ne yaptıklarını bilmektedir..." (Fatur, 35/8) "...Sana düşen tebliğ, bize düşen ise hesaba çekmektir..." (Ra'd, 13/40)

¹¹⁶ Yunus, 10/99, 100.

¹¹⁷ Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, VI/155.

farklı anlayış ve te'villere konu olmuştur. Allah'ın nurunun, oradaki temsilî/sembolik izahı, anlayış farklılığının da asıl nedeni olmuştur. Özellikle, ayette belirtilmek istenen hakikat ya da hakikatlerin bir takım sembollerle ifade edilmiş olmaları, oradaki murat mananın tespitindeki güçlüğü temel nedenlerindedir. Biz, hem söz konusu ayetin siyak ve sibakını hem de insanın ve dünya hayatının yaratılış amacını göz önünde bulundurarak burada anlatılmak istenen gerçeğin ve "Allah'ın nuru" tabiriyle söylenmek istenen şeyin, Allah'ın insana hidayeti olduğu manasını tespit ettik. Sonra da Kur'an bütünlüğü içerisinde *mişkat*, *mişkattaki lamba*, *lambanın fitilindeki alev*, *alevi kaplayan lamba şişesi* ve yakıt olarak *zeytinyağı* ile Allah'ın insana bahşettiği; ilk ikisi fitri ve enfüsi, diğer ikisi ise ilk ikisinin kullanılmasıyla erişilebilecek olan âfakî dört hidayet olduğu anlayışına vardık. Yine Kur'an bütünlüğünden hareketle bu dört hidayetin *fitrî din*, *akıl*, *peygamber* ve *kitap* olduğunu, Kur'an'dan elde ettiğimiz, bize göre, en sağlam karinelerle desteklemeye çalıştık...

Anlaşıyor ki, yüce Allah her mükellef insana *fitrî din*, *akıl*, *peygamber* ve *kitap* gibi harika dört ilahi hidayet bahşetmiştir. O, böylesine yüce ve emsalsiz lütfu ve ihsanı ile "Rububiyet" görevini yapmış; kendisine düşen hidayeti lütfetmiştir. Bu dört hidayetten *fitrî din* ve *akıl* her insanda doğuştan mevcuttur. *Peygamber* ve *vahiyden* yararlanmak ise, yükümlülük çağına girmiş her yetişkin insanın kendi akli, iradesi ve tercihine bırakılmıştır. Aklını koruyup kullanan, vicdanının sesine kulak vererek Hz. Peygamber'e uyan ve Kur'an'ın kılavuzluğundan yararlanan kimseler, kalplerini İslâm'a açmış demektir; dolayısıyla "Allah'ın, kalbini İslâm'a açtığı kimse Rabbinden bir nur üzeredir..."¹¹⁸ Bu nura kavuşan, istediği her şeyin hakikati ve mahiyeti hakkında bilgi edinir ve bunları değerlendirmek suretiyle *sırat-ı müstakim'e* erer...¹¹⁹ Fakat Allah'ın hidayetinden yararlanma kabiliyetine ve imkânına sahip olup da ondan yararlanmayan; Ebu's-Suud'un deyimiyle: "Muhalefeti sebebiyle hidayete layık olmayan ve onu hak etmeyen kimseye de Allah hidayet etmez!"¹²⁰ Böylesi kimseler, akıbet ne kadar korkunç olursa olsun, kendilerini mazur gösterecek hiç bir özür beyan edemezler. Kişinin kendi arzusu ile seçtiği batıl yol, onun akli ve iradesine rağmen

¹¹⁸ Zümer, 39/22.

¹¹⁹ Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1272), *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire, tsz. XV, 247.

¹²⁰ Bkz. Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selim*, VI, 578.

yaptığı tercihidir. Artık tercihini dalalet yönünde yapmış olan bir kimse için Allah'ın merhametine sığınmak da "Allah ona hidayet versin!" demek de kâr etmez... Yapılacak tek şey, insanın kendi kendisine merhamet etmesini hatırlatmak ve henüz imkânı var iken ve hayat fırsatı devam ediyorken Allah'ın hidayetinden yararlanmaya teşvik etmektir. Zira yüce Mevlâ'nın son sözü bellidir:

"...Biz insana doğru yolu gösterdik; (yani fitrî din, akıl, peygamber ve kitap verdik) artık ister şükreder, isterse nankörlük..."¹²¹

¹²¹ İnsan, 76/3.